

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Lucie Šlesingerová

K 231 v Československu v období normalizace

K 231 in Czechoslovakia in the 1970s

Praha 2023

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Janu Randákovi, Ph.D. za vedení mé bakalářské práce, podnětné rady a připomínky, které mi pomohly při jejím vypracování.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. srpna 2023

.....

Lucie Šlesingerová

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá skupinou bývalých politických vězňů, kteří založili Klub 231 a zůstali v Československu po okupaci v roce 1968. Snaží se objasnit podobu jejich života, míru zájmu o jejich aktivitu a represí ze strany státu, zejména ve vztahu ke Státní bezpečnosti a stranické propagandě. Text je rozdělen do dvou částí, z nichž první stručně představuje podmínky vedoucí ke vzniku K 231 v souvislosti s postupem komunistické strany vůči vnitřním nepřítelům. Druhá pojednává o změnách poměrů po konci tzv. pražského jara a jejich významu pro bývalé politické vězně. Cílem této práce je charakterizovat politickou roli klubu v normalizačním Československu do roku 1980, kdy ho začala nahrazovat nová opoziční hnutí.

Klíčová slova:

K 231, bývalí političtí vězni, Československo, komunismus, normalizace, opozice, Státní bezpečnost

Abstract

Bachelor thesis deals with a group of former political prisoners, who have established Club 231 and stayed in Czechoslovakia after the occupation in the year 1968. It aims to describe their lives, the extent of interest and oppression by the state, especially in relation to the State security and state propaganda. The text is divided in two parts, the first briefly explains the conditions leading to the creation of K 231 in connection to the course of action taken by the communist party towards the internal enemies. The second part deals with the changes after the end of the so called Prague Spring and their meaning for the former political prisoners. The goal is to define the club's political role in the normalization period in Czechoslovakia until the year 1980, when it was replaced by new opposition movements.

Keywords:

K 231, former political prisoners, Czechoslovakia, communism, normalization, opposition, State security

Seznam zkratek

ČSR (Československá republika)

ČSSR (Československá socialistická republika)

KAN (Klub angažovaných nestraníků)

KSČ (Komunistická strana Československa)

KSSS (Komunistická strana Sovětského svazu)

K 231 (Klub bývalých politických vězňů, Klub 231)

K-231 (Klub bývalých politických vězňů v exilu)

NF (Národní fronta Čechů a Slováků)

SSSR (Svaz sovětských socialistických republik)

StB (Státní bezpečnost)

ÚV KSČ (Ústřední výbor Komunistické strany Československa)

VONS (Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných)

1 Úvod

Téma politických vězňů v komunistickém režimu již bylo zpracované v celé řadě odborných knih a studií, zejména v oblastech soudních procesů, vězeňství a rehabilitací. Samotná organizace K 231,¹ která vznikla v šedesátých letech z iniciativy nezákonně odsouzených občanů, se však objevuje pouze ve zmínkách nebo je opomíjena. Její odkaz po srpnové okupaci je zaznamenáván pouze v souvislosti se zahraničími komunitami a v prostředí Československa se objevuje znovu až po listopadových událostech v roce 1989.

Naprostá většina členů klubu se nerozhodla pro emigraci a jejich další životní osudy v souvislosti s odkazem klubu zůstávaly dosud neprozkoumané. Základní otázka tedy zní, jakou situaci vytvořily normalizační změny státu i společnosti pro bývalé politické vězně a zda pro tuto skupinu osob přetrvalo určité stigma odpůrců režimu. Vzhledem k prakticky neexistujícím memoárům nebo osobním spisům z okruhu samotných příslušníků Klubu 231, které by mohly poskytnout jejich pohled na dané období, je nutné využít materiál z druhé strany. Cílem této bakalářské práce tedy je popsat vztah státního aparátu a bezpečnostních složek ke členům K 231, zejména v kontextu rozsáhlých proměn ve fungování komunistického státu po roce 1968.

Druhým důvodem pro výběr této organizace je její specifické vystupování v době vzniku, kdy se ve své činnosti nijak výrazně neodchylovala od působení komunistické strany. Otázka revizí soudních procesů v padesátých letech byla jednou z priorit reformního vedení státu, ale po vstupu vojsk Varšavské smlouvy nebylo pokračování v tomto ohledu jasně stanovené. Samotné sdružení politických vězňů záměrně usilovalo o neutrální vystupování i v prostředí výrazných změn během pražského jara, současně však využívalo těchto změn k vlastnímu působení, ale otázkou zůstává, zda se jeho odlišný postup v porovnání s Klubem angažovaných nestraníků nebo sociálními demokraty později projevil v přístupu komunistického vedení.

Práce také sleduje dobové zpracování K 231 v médiích, která do značné míry ovládala veřejný prostor a usilovala o formování názorů lidí. S probíhajícími změnami ve společnosti se upravoval i obraz bývalých politických vězňů tak, jak jej utvářela stranická propaganda, což reflektovalo postoj strany k této skupině osob. Míra útočnosti v hromadných sdělovacích prostředcích vůči konkrétním skupinám byla znakem proměn v oficiálním výkladu i možného

¹ K 231 je název Klubu bývalých politických vězňů odsouzených podle zákona o ochraně republiky č. 231/1948 Sb., dále také jako Klub 231 nebo Sdružení bývalých politických vězňů.

ustoupení od zachování významu vnitřního nepřítele, což mělo vliv na opatrnost a pocit ohrožení mezi potenciálními odpůrci režimu.

Prostor je též věnován objasnění role, která byla klubu připisována po jeho zrušení, což úzce souviselo s následnou aktivitou části jeho členů v exilu. Význam relativně početné skupiny členů K 231 mezi emigranty mohl sloužit jako základ pro kontakty s bývalými členy klubu a vznikajícím disentem v druhé polovině sedmdesátých let. Se vznikem zcela nových hnutí, která reagovala na nezákonná zatýkání a věznění osob z řad opozice, se v těchto kruzích znovu otevírala nedořešená otázka politických vězňů a nároku na spravedlivé jednání ze strany státu. Zejména Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných mohl vystupovat jako jeho pokračovatel a navázat na jeho odkaz, pokud mu v rámci disentu byl přidělován nějaký význam. V tomto ohledu je význam Klubu 231 pro nezákonně odsouzené ohraničen rokem 1979, kdy vznikl VONS.

V přístupu k bývalým politickým vězňům platil v Československu jednotný vládní postup, ale tato práce pojednává pouze o českém K 231. Slovenská organizace na obranu lidských práv vznikla na jaře 1968 a ve své činnosti se mimo jiné věnovala také bývalým politickým vězňům, čímž nahrazovala klub ve slovenském prostředí. Přesto, že obě sdružení po srpnové okupaci sdílela podobný osud, jí v období normalizace nebyla věnována taková pozornost ve stranickém tisku a Klub 231 s jeho bývalými členy byli v období normalizace používáni jako zástupné označení pro všechny politické vězně.

Problematika politických procesů a vězňů je zpracovaná v publikacích Tomáše Bursíka a Petra Blažka, z nichž vychází zejména první část této práce. V ní je též popsána aktivita K 231 během roku 1968 a jeho vztahu ke Komunistické straně Československa. Následně pojednává o otázkách revizí a rehabilitací nezákonně odsouzených, přičemž čerpá z děl Karla Kaplana a Jaroslava Pažouta. Základem pro druhou část o období sedmdesátých let jsou práce Milana Otáhalo o vývoji opozičního hnutí, jeho konfliktu se státní mocí.

Nejvíce se K 231 věnoval Jiří Hoppe, který popsal jeho činnost v období pražského jara spolu s KAN a sociální demokracií. Klub jako samostatné téma vystupuje pouze v katalogu k výstavě o sdružení bývalých politických vězňů.² Také je předmětem zájmu několika diplomových prací, které se věnují jeho vzniku a zániku, obrazu v médiích a působení v exilu po roce 1968.³ Těmto tématům jsou v práci věnované tři podkapitoly, v nichž jsou uvedeny

² BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš, HALLA, Josef, HOPPE, Jiří: *Aby se to už neopakovalo. Katalog k výstavě o dějinách sdružení bývalých politických vězňů K-231*, Praha: ÚSTR, 2008, 1. vydání, brož., ISBN 978-80-87211-00-7, 83 s.

³ Viz seznam použitých pramenů a literatury

některé klíčové osoby a okolnosti, které výrazněji ovlivnily následnou situaci a vývoj událostí po nástupu normalizace.

Hodnocení přístupu státního aparátu je založeno na studiu materiálů v Archivu bezpečnostních složek, který se týká vnitřní organizace a postupu bezpečnostních složek vůči bývalým členům K 231. Ty se nacházejí zejména ve fondech centrálních útvarů ministerstva vnitra. K nastínění aktivity bývalých politických vězňů byly využity jejich osobní složky ve sbírkách kontrarozvědného rozpracování, vyšetřovacích spisů a svazků tajných spolupracovníků. Následné propagační využití je zachycené ve výběru článků z dobového tisku, zejména z Tribuny a Rudého práva, kde byl klubu dán největší prostor.

2 Političtí vězni v socialistickém Československu

Nástup komunistické strany k moci v roce 1948 byl počátkem mnoha změn pro československý politický systém i společnost, z níž docházelo k potlačování názorové plurality a svobody projevu. Typickým znakem pro komunistické režimy ve východní Evropě byly represe osob, které reálně nebo potenciálně kladly odpor novému režimu. Zejména v tzv. „zakladatelském období“ komunistického režimu v Československu docházelo k zinscenovaným soudním procesům, které byly většinou založené na zkonstruovaných obviněních a nezákonném jednání ze strany státu.

Zpočátku se tyto represe týkaly zejména nekomunistických politiků, ale s postupem času se v ohrožení ocitly veškeré skupiny, které spadaly pod definici třídního nepřítele. Za nebezpečné byli považováni někteří příslušníci ozbrojených složek, zájmové organizace, církevní představitelé, členové západního odboje a pracovníci v hospodářské správě.⁴ Mezi otevřené odpůrce komunistického režimu a osoby podezřelé z podvratné činnosti se později zařadili i někteří členové a funkcionáři Komunistické strany Československa v důsledku vnitrostranických bojů. Za účelem jejich účinné odhalení a odstranění ze společnosti vznikl výkonný státní aparát.

Den po pohřbu prezidenta Beneše, který se stal prostorem pro demonstraci odpůrců režimu, byla schválena politika „ostrého kurzu proti reakci“.⁵ S tím souvisel vznik zákona na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb. Jednalo se o úpravu prvorepublikového zákona, která ovšem rozšířila definici protistátní činnosti a určovala výrazně vyšší tresty v podobě mnohaletého až doživotního vězení i trestu smrti.⁶ Zároveň označil některé dosavadní přestupky za trestné činy, včetně nepovoleného opuštění republiky. O dva roky později bylo jeho znění zahrnuto do trestního zákona č. 86/1950 Sb., který byl opět v mnoha ohledech přísnější.

Současně byly reorganizovány bezpečnostní složky a vzniklo Ministerstvo národní bezpečnosti, které přebíralo část agendy Ministerstva vnitra, včetně justičního aparátu. Tyto změny umožnily uskutečnění dlouhé řady nespravedlivých soudních procesů, v nichž byly rozsudky předem určeny, doznání byla vymáhána násilně při výsleších a neexistovala možnost obhajoby. I přes dané právní úpravy se jednalo o nezákonný postup ovlivněný sovětskými

⁴ BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu*, s. 13

⁵ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu*, s. 124

⁶ Text zákona č. 231/1948 Sb. [Cit. 15. 6. 2023] Dostupné z:

<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon231-232-1948.pdf>

poradci, který v padesátých letech odsoudil více než 200 000 lidí k trestu odnětí svobody a 240 k trestu smrti.⁷

V návaznosti na zákon o ochraně lidově demokratické republiky byl schválen také zákon č. 247/1948 Sb. umožňující vznik táborů nucených prací, v nichž se často ocitali lidé i bez řádného soudního rozhodnutí.⁸ Vězeňství bylo pro komunistický režim nepostradatelnou součástí represivního aparátu, což vedlo ke vzniku největší sítě věznic a nápravně pracovních táborů na území Československé republiky.⁹ Spojení výkonu trestu s nucenými pracemi po vzoru sovětského gulagu k využití levné pracovní síly se stalo součástí centrálně plánované ekonomiky státu zejména v oblasti těžkého průmyslu a těžby uranu.

Výsledkem první poloviny padesátých let bylo vytvoření výkonného represivního systému a úspěšné potlačení naprosté většiny protirežimních projevů. Součástí útlaku bylo i znemožnění vzdělání, postihy v práci nebo zabavení majetku, což fungovalo jako účinné zastrašení, některé společenské vrstvy se režimu podařilo naopak uplatit zvýšením životní úrovně a sociálním vzestupem.¹⁰ Přestože mezi odsouzenými bylo několik podzemní skupin tvořících třetí odboj a napojených na západní zpravodajské služby skrze tzv. agenty chodce, vysoký počet politických vězňů souvisel s cílenou eliminací potenciálních oponentů.

2.1 Otázka revize a rehabilitace

Politické procesy se staly předmětem zájmu již po smrti Stalina a v Československu vznikla první komise pro revizi procesů s komunistickými funkcionáři v roce 1955 pod vedením ministra vnitra Rudolfa Baráka. Vyšetřování procesu s Rudolfem Slánským však bylo proti zájmům tehdejších politiků, jelikož většina z nich za rozsudek nesla zodpovědnost, a z tohoto důvodu k prakticky žádným rehabilitacím nedošlo. Vedení strany se přiklonilo k řešení tzv. „tichou cestou“, tedy umožněním žádosti o milost v těch nejzjevnějších případech nebo individuálně udělenou milostí. První amnestii vyhlásil prezident Zápotocký v roce 1953 v podobě snížení trestů nebo podmíněného propuštění.¹¹

⁷ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu*, s. 131.

⁸ BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš, HALLA, Josef, HOPPE, Jiří: *Aby se to už neopakovalo. Katalog k výstavě o dějinách sdružení bývalých politických vězňů K-231*, s. 13.

⁹ Tamtéž, s. 18.

¹⁰ CUHRA, Jaroslav: *K rezistenci katolické církve*, In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*, s. 105.

¹¹ BURSÍK, Tomáš: „Tichou cestou.“ *Jak vládnoucí režim (ne)řešil rehabilitace nekomunistických obětí politických procesů v polovině padesátých let 20. století*, In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT,

Přetrvávající atmosféra strachu začala slábnout až pod vlivem kritiky stalinismu, která se poprvé ozvala v projevu Nikity Chruščova na XX. sjezdu KSSS. Zločiny režimu a snaha o jejich nápravu se od roku 1956 stávaly řešeným problémem v zemích východního bloku, což vedlo i k přehodnocování politických procesů. Po událostech v Polsku a Maďarsku přestaly být schvalovány žádosti od osob odsouzených podle zákona č. 231.¹² Po období krize se vedení KSČ vrátilo k původní linii a pokusy o revizionismus zavrhl. K opětovnému uvolnění došlo až v šedesátých letech, kdy po nátlaku z Moskvy prezident Novotný vyhlásil rozsáhlou amnestii k výročí osvobození Československa a další o dva roky později. V roce 1961 byl schválen nový trestní zákon, který zmírňoval postihy obecné kriminality, ale neobsahoval žádné změny v otázce zločinů spáchaných proti republice.

Po dvou amnestiích se na svobodu dostala většina odsouzených v padesátých letech, kromě členů odboje, kteří spáchali trestné činy. Jejich propuštění z vězení neznamenal návrat do běžného života, ale neustálé sledování ze strany StB a postavení občanů druhé kategorie, kteří byli neustále označováni jako protistátní zločinci.¹³ Mnozí z nich byli brzy znovu zatčeni nebo se potýkali se zhoršenými podmínkami v pracovním prostředí a zdravotními následky způsobenými dlouhodobým vězněním. Tím se zvýšily požadavky na revize procesů, ale východisko z patové situace nabídlo až zatčení R. Baráka za rozkrádání státního majetku, čímž vina za předchozí nečinnost byla připsána jemu.

Kolderova komise se ve vyšetřování také věnovala procesům s komunisty, ale ve svých výsledcích v roce 1963 uvedla, že obvinění neměla žádný reálný základ. Novotný si následně vyžádal jejich přezkoumání u případu s tzv. buržoazními nacionalisty, jelikož se obával návratu rehabilitovaných politiků na vysoké pozice jako k tomu došlo v sousedních státech. Další přezkoumání pouze potvrdilo nálezy té předchozí, a výsledky obou komisí způsobily velký ohlas strany i veřejnosti po jejich publikování v tisku.¹⁴ Tím složitější bylo odmítání rehabilitací nekomunistických vězňů, která přesto zůstávala ojedinělou a nenápadnou záležitostí i v období uvolňování, kdy se v rámci KSČ vytvářela reformní skupina a publicistika se postupně emancipovala.

Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu*, s. 133.

¹² BURSÍK, Tomáš: „Tichou cestou.“ *Jak vládnoucí režim (ne)řešil rehabilitace nekomunistických obětí politických procesů v polovině padesátých let 20. století*, In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu* s. 133.

¹³ *Tamtéž*, s. 134.

¹⁴ KAPLAN, Karel, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, s. 220.

Impuls k proměně přišel i tentokrát ze Sovětského svazu, když Chruščov vyhlásil druhou vlnu destalinizace na XXII. sjezdu KSSS, která měla vyřešit následky politických procesů a přinést inovaci v hospodářství.¹⁵ Novotný toho využil ke kritice Gottwalda, který nebránil nezákonnému jednání, ale i přes rehabilitaci některých významných straníků zůstával hlavním viníkem procesů Slánský. Nutnost výraznějších změn se projevovala ve veřejném mínění vzhledem k prohlubující se krizi ekonomiky způsobené selháváním pětiletok. Hlavními tématy obrodného procesu tedy bylo oživení ekonomiky a odškodnění obětí soudních procesů padesátých let.

Viditelnou proměnu výkladu v tisku, který v některých případech začal zpochybňovat poúnorové dění, ÚV KSČ označil za podkopávání role strany a projev opozice, což ukazovalo přetrvávající vedení neochotu k reformám. Postupné slábnutí cenzury a obnova občanské společnosti¹⁶ zapříčinilo Novotného pád po potlačení demonstrace studentů v říjnu 1967. Místo generálního tajemníka obsadil Alexandr Dubčekem, který se stal symbolem reformní politiky a tzv. socialismu s lidskou tváří. Demokratizační procesy a uvolnění ve veřejném prostoru vytvářely prostor pro obnovu společenských organizací a aktivizaci stran Národní fronty, které nové vedení KSČ z velké míry přijalo. Vznik nových politických uskupení, jakým byl například Klub angažovaných nestraníků, už byl spíše tolerován.¹⁷

Média se stala prostorem pro politickou debatu, ve které se mohly projevat názory kritické k výsadní roli komunistické strany a krizi socialismu¹⁸. Zprávy o rehabilitacích osobností jako byl Gustav Husák, Josef Smrkovský a Laco Novomeský zvyšovaly povědomí o možnostech pro politické vězně, kteří se mezi sebou po propuštění stýkali. I přes velkou pozornost věnovanou otázce rehabilitací a vyšetřování rolí justice, policie a členů vedení komunistické strany při podílení se na páchaní nezákonností zůstávali vězni v nejistém postavení.

Politické procesy nadále probíhaly¹⁹ a propuštění znamenalo kromě šikany také neustálé sledování StB, která je evidovala jako tzv. „bývalé lidi“ nebo „nepřátelské osoby“, i když kolem

¹⁵ HOPPE, Jiří: *Radovan Richta a mezioborový tým pro výzkum společenských a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce*. In: HOPPE, Jiří, ŠKODOVÁ, Markéta, SUK, Jiří, CACCAMO, Francesco: „*O nový československý model socialismu*“. *Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech*, s. 48.

¹⁶ HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara* s. 20.

¹⁷ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu*, s. 206.

¹⁸ HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara* s. 24.

¹⁹ Mezi největší kauzy šedesátých let patřil v roce 1960 proces s údajnými členy ilegální Křesťansko-demokratické strany (proces „Jaroslav Cuhra a spol.“), kteří byli odsouzeni k mnohaletému vězení. Ještě v roce 1967 proběhl politický proces se spisovatelem Janem Benešem, studentem Karlem Zámečnickem a v nepřítomnosti s novinářem Pavlem Tigridem.

poloviny šedesátých let evidovala útlum aktivit oponentů.²⁰ Proto se bývalí vězni často stahovali z veřejného prostoru, kromě výrazněji se projevujícího pasivního postoje k volbám, což zůstalo jejich nejvýraznější formou kritiky režimu. Změna pro ně nastala 14. 3. při projednávání zprávy o průběhu a výsledcích revizí v Národním shromáždění. V důsledku zjištění obrovského množství případů a porušování zákona ze strany justice a vyšetřovacích orgánů, byla vláda vyzvána k přípravě zákona o rehabilitaci, o čímž začal několikaměsíční proces vytváření postupu pro nápravu represí.²¹

Dalším zakotvením této problematiky v plánech strany byl Akční program vydaný na počátku dubna, kde se zavazuje ke změně pojetí politických a osobních práv občanů a nápravě škod z minulých let ve zvláštním zákoně.²² Tato prohlášení do velké míry působila jako forma záruky, že proměnilo postavení politických vězňů v očích komunistického vedení, a do určité míry jako záruka konce útlaku. Pro většinu odsouzených nekomunistů se objevila reálná naděje na odškodnění, což vedlo k založení jejich vlastní organizace.

2.2 K 231 a rehabilitační zákon

V návaznosti na již zmíněné rehabilitace některých bývalých funkcionářů se pro většinu amnestantů možnost této satisfakce dlouho jevila jako nejistá. Individuální případy a pozornost tisku nebylo dostatečným argumentem proti převažujícímu množství odmítaných žádostí o odškodnění. Slib důsledné nápravy A. Dubčeka při oslavách Vítězného února byl počátek reálného a zvnějšku viditelného jednání strany²³, což dokládala příprava zákona. Skupiny vězňů, které se na svobodě ve velkém množství scházely, to vnímaly jako signál pro zahájení vlastní iniciativy. Nadějná atmosféra společenského uvolňování a snaha o revize podporovaná reformními politiky vytvořila prostředí, v němž si návrh Jaroslava Brodského na založení vlastní organizace snadno získal podporu.

Dne 27. března se zástupci bývalých politických vězňů přednesli svůj úmysl náměstkovi ministra vnitra, který jejich plán schválil za předpokladu rychlého předložení stanov. Ještě ten

²⁰ BURSÍK, Tomáš: *Příklady rezistenčního jednání v Československu 1948-1967*, In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*, s. 100.

²¹ PAŽOUT, Jaroslav: *Příprava zákona o soudní rehabilitaci a jeho aplikace na půdě Národního shromáždění*, In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu*, s. 334-338.

²² *Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968*, s. 24-25.

²³ HOPPE, Jiří, *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 212.

večer se konal improvizovaný přípravný výbor složený z padesáti lidí, na němž se řešily organizační otázky, včetně oslovení médií. Poslední březnový den se odehrála ustavující schůze K 231 v paláci na Žofíně pod heslem: „Aby se to už neopakovalo“, o které informovala řada novin včetně Rudého práva.²⁴ V následujících dnech došlo k organizování struktury a řešení praktických stránek fungování klubu, jakými bylo budování zázemí spolu s vytvářením oficiálních stanov. Do sdružení mohli vstoupit jenom ti českoslovenští občané, kteří byli po státním převratu v roce 1948 odsouzeni podle zákona na ochranu republiky.²⁵ Za hlavní cíl byla přirozeně určena plná soudní, občanská a sociální rehabilitace bývalých politických vězňů.

Klub se stal dalším z nových uskupení založených na jaře, která se vymykala kontrole Národní fronty a získávala velkou pozornost ze stran médií a široké společnosti. Jejich působení odpovídalo na hlasy ve veřejné debatě požadující pluralitu v politickém systému a nahrazení tehdejšího mocenského nástroje komunistické strany v podobě NF. Ze strany občanů, nezávislých organizací a novinářů byly vedeny mediální kampaně, které zvyšovaly tlak na uskutečňování reformy, ale i KSČ se během léta ve svém tisku bránila stejným způsobem a snahou o diskreditaci některých vlivných sdružení.²⁶

Předsedou K 231 byl zvolen Karel Nigrín, na místo generálního tajemníka nastoupil Jaroslav Brodský a byl zřízen sekretariát na Karlově náměstí. Dále byly složeny jednotlivé komise, které si rozdělily funkce klubu. Kromě vnitřních záležitostí týkajících se financí a organizace, byl klub zaměřený na komunikaci s veřejností a KSČ. Právní a programová komise se věnovaly práci na návrhu rehabilitačního zákona a sestavení stanov. Současně se rozvíjelo působení revizní a dokumentační komise, které pod vedením Oty Rambouska sbíraly důkazní materiál a ve spolupráci se sociální komisí udělovaly podporu členům z finančních darů posílaných veřejností. Poslední významnou částí byla informační komise, která komunikovala s médii a měla reagovat na případné nepravdivých informací o klubu, což dokazovalo opatrnost v postupu členů.

Nová organizace měla provozovat svou činnost na základě sídla v Praze a okresních poboček po celém státu, než bylo v Bratislavě založeno samostatné sdružení z iniciativy člena předsednictva Emila Vindry.²⁷ Tato organizace založená 7. dubna podala žádost o vlastní

²⁴ HOPPE, Jiří, *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 218.

²⁵ Pod tuto definici spadaly dohromady tři na sebe navazující zákony: 1. Zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb., 2. Zákon na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb., 3. Trestní zákon č. 86/1950 Sb.

²⁶ HOPPE, Jiří, *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 25.

²⁷ Tato organizace se pak přetvořila na Slovenskou organizaci na ochranu lidských práv (SONOLP), která si ze stanov vyškrtla vazbu na K 231. Podobným způsobem se později pokusila oddělit brněnská

registraci s odlišnými stanovami např. v otázce rozsahu rehabilitací, podmínek členství a přístupu k vedení komunistické strany. Okresní výbory začaly v Čechách a na Moravě vznikat po 10. dubnu s obdobnou strukturou, jakou měl ústřední orgán klubu. Velmi rychle vznikala funkční síť napříč regiony, která ke konci dubna obsahovala kolem padesáti poboček, což dokazuje velký zájem o členství i míru finanční podpory ze strany veřejnosti.

Bývalí političtí vězni byla skupina zahrnující značné množství lidí s odlišnými politickými názory náboženským vyznáním i minulostí. V klubu se sdružovaly skupiny podle předúnorového působení, včetně sociálních demokratů, účastníků druhého odboje, církví a kulturních organizací nebo sportovních spolků. Spojovaly je represe a pokusy o jejich odstranění ze strany komunistického aparátu a drastická osobní zkušenost ve věznicích a pracovních táborech.²⁸ I z tohoto hlediska byl kladen důraz na apolitický charakter skupiny, který měl do jisté míry bránit vnitřnímu rozkládání a neshodám. V oficiálním programu se hlavní představitelé sdružení vymezili se proti jakémukoliv politickému dělení mezi členy a vyjádřili důvěru k probíhajícím reformám.

Ve sdružení se projevovala snaha nevystupovat jako potenciální hrozba, která svědčí o velké míře nedůvěry a opatrnosti při veřejném vystupování, což K 231 viditelně odlišovalo zejména od Klubu angažovaných nestraníků.²⁹ Jako jedna z řady společenských aktivit občanů Klub bývalých politických vězňů existoval zhruba po dobu pěti měsíců, během nichž se snažil ovlivnit podobu rehabilitací a do určité míry je sám poskytoval. Náprava minulých chyb byla hlavním cílem obrodného procesu, díky čemuž se K 231 rychle dostal do všeobecného povědomí a velice brzy se do řad K 231 hlásily desetitisíce lidí z celého Československa.

Po tak výrazném nárůstu počtu členů se přes počáteční shodu a snahu provést rehabilitace i v případě nekomunistů začalo vedení KSČ postupně měnit názor. Před jednáním o návrhu rehabilitačního zákona, k němuž došlo 22. května, posílali členové K 231 dopisy s petice Smrkovskému a Knappovi, ve snaze získat jejich podporu. Klubový návrh zákona o obecném smíru byl do Národního shromáždění doručen následující den a neodpovídal stranickému plánu na provádění rehabilitací individuálně na žádost. I když se v preambuli vymezoval proti únorovému převratu, vyřazoval z rehabilitačních řízení ty případy, v nichž

organizace s předsedou Josefem Posedníkem pod názvem Organizace na ochranu lidských práv K 231 v Brně. V tomto případě se definitivní řešení se odložilo na podzimní celostátní sjezd K 231.

²⁸ BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš, HALLA, Josef, HOPPE, Jiří: *Aby se to už neopakovalo. Katalog k výstavě o dějinách sdružení bývalých politických vězňů K-231*, s. 5.

²⁹ HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 35.

došlo k újmě na zdraví nebo smrti.³⁰ Ostatním politickým vězňům zajišťoval navrácení statutu plnoprávných občanů, možností vzdělání a pracovního uplatnění i speciální zdravotní péči.

Důsledné nápravy, které klub požadoval zavedením plošné rehabilitace ze zákona, mohly z pohledu členů KSČ vést ke zpochybnění celého politického systému a velkým finančním výdajům. Ani fakt, že K 231 označoval otázku rehabilitací za otázku morální satisfakce místo politického zájmu, což dokazoval i samotný název zákona, nehrál příliš velkou roli a ohledně tohoto návrhu nedošlo k oficiální diskuzi. Stejně tak byla vypuštěna problematika mimosoudních rehabilitací, které se týkaly represí nezpůsobených přímo soudními orgány, tedy pracovní právní, školské a majetkové záležitosti.³¹

Určitým náznakem nesouhlasu s působením klubu bylo schválení jeho stanov, které KSČ odkládala kvůli zesilujícím demokratizačním tendencím ve společnosti. Kluby a organizace byly pouze tolerovány jako názoroví oponenti, ale předsednictvo ÚV KSČ se nehodlalo vzdát své pozice a jejich silící hlasy v něm vzbuzovaly nedůvěru.³² Zároveň se mezi bývalými vězni klubu začínali aktivněji projevovat odpůrci režimu, kterým se snaha o apolitičnost jevila jako nesmyslná, čímž se z pohledu komunistů otevírala otázka lidí odsouzených právem za protistátní činnost. Změna se rozhodně projevila na květnovém zasedání ÚV KSČ, kde byl tento problém podrobněji rozebírán a sám Dubček se k organizaci stavěl odmítavě.

Vedení KSČ tedy začalo připravovat ústavní zákon o zrušení existence nových organizací mimo Národní frontu, který by ukončil funkci i nepolitických uskupení.³³ Během jednání se zvažovalo jeho začlenění do připravovaného Svazu bojovníků za svobodu nebo do rehabilitačních komisí pod Ministerstvem práce a sociálních věcí.³⁴ Současně byla proti K 231 zahájena mediální kampaň zejména na stránkách Rudého práva, která trvala první polovinu června. I když klub na tuto situaci dokázal reagovat, bylo to jasné varování, že diskreditace nepohodlných skupin v politice komunistické strany zůstala bez ohledu na reformy.

Zákona č. 82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci byl vyhlášen na konci června a neodpovídal návrhům členy klubu, jelikož stanovoval nápravu na individuální úrovni a netýkal se osob

³⁰ PAŽOUT, Jaroslav: *Příprava zákona o soudní rehabilitaci a jeho aplikace na půdě Národního shromáždění*, In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu*, s. 342.

³¹ *Tamtéž*, s. 349.

³² RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu*, s. 192.

³³ HOPPE, J., *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 254.

³⁴ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu*, s. 207.

právem odsouzených podle platných zákonů.³⁵ Současně s ním byla přijata novela tiskového zákona, která oficiálně zrušila cenzuru. Sdružení bývalých politických vězňů pokračovalo v evidenční a dokumentační činnosti i přes neúspěch v dosažení svého hlavního cíle a táhnoucího se problému s neschválenými stanovami ze strany KSČ.

Klub 231 se dokázal za svou krátkou existenci stát vlivným aktérem pražského jara díky značnému počtu členů a cíli svého působení, který byl nedílnou součástí obrodného procesu. Současně se ale potýkal také s mnoha problémy vycházejícími z vnitřního uspořádání. Přestože během řešení nezákonných procesů a podmínek ve vězení získal podporu široké veřejnosti, ve všech ostatních ohledech byli bývalí političtí vězni názorově roztržštěnou skupinou. Tento nedostatek se projevoval zejména v neshodách mezi okresními pobočkami ohledně podoby klubu a snah o vytváření vlastní linie.

Oficiálně deklarovaná apolitičnost taktéž zapříčinila komplikovanou situaci přesto, že šlo zřejmě o nejlepší východisko vzhledem k nesourodému složení klubu. Vstřícnost, opatrnost a otevřená snaha o spolupráci s KSČ nemohla vyvrátit fakt, že samotná tematika politických vězňů a rehabilitací útočila na samotné základy režimu. Ani během probíhajících reforem nemohly být revize soudních procesů a zpochybnění zákonného jednání státu vnímány jako odpolitizovaná témata, zejména při angažovanosti během přípravy zákona o rehabilitaci. Vzhledem k historickému kontextu a podstatě sdružení samotného měl Klub 231 nezpochybnitelný politický vliv navzdory své vlastní snaze vystupovat jako hlas morálních zásad a smíru.

2.2.1 K 231 v médiích

Samotné téma politických vězňů je od počátku vlády komunistické strany nepopíratelně spjato s fungováním propagandy ve veřejných sdělovacích prostředcích, zejména ve stranickém tisku. Záměrné šíření informací s cílem ovlivnit a manipulovat veřejné mínění, pracující s polopravdami, falešnými argumenty, pomluvami a emocionálně zabarvenými symboly³⁶ je základním mocenským mechanismem totalitních států. Úspěch je založený na ovládnutí

³⁵ PAŽOUT, Jaroslav: *Příprava zákona o soudní rehabilitaci a jeho aplikace na půdě národního shromáždění*, In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu*, s. 351.

³⁶ ZAVACKÁ, Marina, *Kto žije za ostnatým drôtom?. Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956 – 1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*, s. 17.

hromadných sdělovacích prostředků a uplatnění technických možností k zabránění pronikání alternativních zdrojů informací. Podle státní ideologie je vytvářen vlastní výklad reality, jelikož ve velké míře ovlivňuje to, co je dostupnou informací, i to, jak je dané téma zpracované a podané jeho občanům.

Typickou součástí státní propagandy je vytváření obrazu tzv. třídních nepřátel, kteří usilují o rozbití socialistického státu, a umělá podpora nenávisti k nim.³⁷ Lze je dělit na nepřátele vnější, nejčastěji se jedná o zahraniční politiky a agenty, anebo nepřátele vnitřní v podobě politické opozice, sabotérů, emigrantů a zrádců. Sem byly od únorového převratu zařazovány veškeré osoby, které vystoupily proti nastupujícím změnám nebo byly režimu nepohodlné. V politických procesech byly vytvářeny ideologické příběhy o neustále hrozícím nebezpečí ze strany nekomunistických skupin, které byly následně exemplárně potrestány, což média předávala veřejnosti jako vítězství strany i lidu.

Každý politický vězeň byl označován jako nepřátelský živel až do období počínajících změn, které přinesla postupná destalinizace a řešení otázky nezákonného jednání státního aparátu. Jejich obraz v hromadných sdělovacích prostředcích byl určován postojem Komunistické strany Československa, který se měnil velmi pomalu, ale s uvolňováním v šedesátých letech se tato linie upravila i ve stranickém tisku.

Hlavní deník Rudé právo začal na společenskou a politickou proměnu reagovat až po nástupu Alexandra Dubčeka na místo generálního tajemníka v roce 1968, kdy se v něm začaly prosazovat reformní postoje. Diskuze o nápravě minulých chyb a rehabilitacích se na jeho stránkách objevovaly spolu s informacemi o členech KSČ, kteří již byli odškodněni. Ostatním politickým vězňům se věnovaly ostatní periodika, která rychleji reagovala na uvolňování v publicistice, jako bylo například Svobodné slovo a Literární listy. Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, proměna přístupu komunistického vedení k této organizaci se projevila zejména ve stranickém tisku.

K 231 se svou organizovaností a rychle stoupajícím počtem členů poměrně aktivně projevoval v médiích, která mu to umožnila, což bylo cílem práce jeho tiskové komise. První zprávy o vzniku klubu se den po schůzi přípravného výboru ve většině velkých deníků. K jeho samotnému založení se ze strany předsedy Československého svazu spisovatelů Goldstückerera objevil ambivalentní komentář, na který reagoval předseda Nigrín, přičemž oba byly otištěny

³⁷ NEČASOVÁ, Denisa: *Obrazy nepřítele v Československu 1948-1956*, s. 23., ZAVACKÁ, Marína, *Kto žije za ostnatým drôtom?. Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956 – 1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*, s. 21.

v Mladé frontě.³⁸ Samotné Rudé právo v průběhu jara jenom občas informovalo o událostech, jakými byly otevření klubového sekretariátu³⁹ a vznik nových poboček v dalších částech republiky. Z celkového hlediska byla existence tohoto sdružení popisována jako další dílek demokratizačního vývoje, ale hlavní stranický tisk mu nevěnoval příliš pozornosti.

K jeho působení začal převažovat kladný postoj a organizace byla častěji zmiňována v souvislosti s chystaným rehabilitačním zákonem. Za velký úspěch je nutné považovat i odvysílání reportáže o poměrech ve věznici Mírov v pořadu Toulavá kamera, kterého se účastnil Ota Rambousek.⁴⁰ Tisková komise K 231 pod vedením Radovana Procházky aktivně informovala o postupech vyšetřování, ale zároveň se vyhýbala nápadnému zveřejňování drastických případů.

Od konce května se této organizaci ve stranickém tisku dostávalo mnohem větší pozornosti v důsledku kampaně vedené s účelem ji diskreditovat a podkopat její důvěryhodnost. Na stránkách deníku se objevily články pochybující o jistotě rozlišení opravdových obětí politických procesů a právem odsouzených osob⁴¹, což vyzdvihovalo základní riziko rehabilitačních snah. Dále byl věnován prostor kritickým hlasům například v podobě otištění kritiky tajemníka pobočky Klubu 231 v jižních Čechách⁴² nebo otevřeného dopisu ‚bývalého vězně z Buchenwaldu‘.⁴³

Členové Klubu na tyto útoky kritizující jejich činnosti dokázali pohotově reagovat a na stránkách Svobodného slova publikovali Programové prohlášení K 231. Vyjádřili svůj kladný poměr ke KSČ a díky podpoře několika novinářů se na stránkách ostatních novin otevřeně polemizovalo o uměle vytvořené kampani⁴⁴. Určitého výsledku kritika dosáhla, když jmenovaný předseda v Českých Budějovicích odstoupil z funkce.

Celá situace ukázala používání stejných metod skandalizace nepřítele ze strany komunistů a do značné míry předznamenala neochotu KSČ přijmout klub jako partnera do diskuze. Ani vystupování a obrana K 231, která se záměrně vyhýbala publikování senzačních zpráv a materiálů, které mohly vzbudit silnou reakci veřejnosti, nebylo dostatečné. Na druhou stranu tato kampaň napomohla jeho publicitě a v následujících měsících se deník organizaci věnoval opět pouze okrajově.

³⁸ HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 221.

³⁹ *Rudé právo*, 11. 4. 1968, s. 2.

⁴⁰ HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 237.

⁴¹ *Rudé právo*, 1. 6. 1968, s. 3.

⁴² *Rudé právo*, 3. 6. 1968, s. 2.

⁴³ *Rudé právo*, 8. 6. 1968, s. 3.

⁴⁴ HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 263.

2.3 Rozpuštění klubu

Problém stanov K 231, které si komunistická strana vyžádala k registraci organizace, ale nikdy je neschválila, se s koncem pražského jara ani nestal podstatným. Po invazi vojsk Varšavské smlouvy bylo členům jasné, že další existence klubu nebude možná. Zkušenosti z padesátých let donutily členy vedení jednat už v noci na 22. srpna, kdy ze sekretariátu na Karlově náměstí odvezli dokumentaci o dosavadní činnosti. Seznamy a přihlášky řadových členů byly na místě zničeny v očekávání další vlny represí a zatýkání, pouze část materiálu shromážděného dokumentační komisí se podařilo odvézt do zahraničí.⁴⁵

Klub byl v souvislosti s platností zákona o rehabilitaci prohlášen za bezpodstatný⁴⁶ a jeho činnost byla ukončena Ministerstvem vnitra 5. září, které oficiálně zamítlo jeho stanovy. Zrušení se týkalo veškerých podobných organizací i na základě moskevských protokolů, které zakazovaly všechny antisocialistické skupiny. Současně jim bylo znemožněno požádat o začlenění do Národní fronty. Na základě tohoto rozhodnutí členové K 231 během týdne zlikvidovali všechny závazky a uzavřeli pobočky klubu. Řešení žádostí o rehabilitace tedy spadalo pod komise NF nebo poradny Svazu protifašistických bojovníků⁴⁷

Po srpnu 1968 většina veřejně činných členů klubu a ústředního výboru emigrovala s výjimkou samotného předsedy Karla Nigrína. I když se Klub 231 během své působnosti věnoval politicky zásadním tématům, jeho vedení oficiálně vystupovalo apoliticky a otevřeně nikdy nevystupovali proti vedení KSČ. Jelikož v následujících letech docházelo ke kritice reformního procesu, staly se veškeré demokratizační snahy součástí tzv. „antisocialistických sil“ přesto, že žádná ze vzniklých skupin během pražského jara neusilovala o zrušení socialismu.

⁴⁵ HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 297.

⁴⁶ PECKA, Jindřich., BELDA, Josef., HOPPE, Jiří. (eds.): *Občanská společnost 1967–1970*, s. 62.

⁴⁷ HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, s. 298.

3 (Ne)existence K 231 po okupaci Československa

Ztráta prostředí, které bylo relativně otevřené demokratizaci a vlivu řadových občanů v politice, znamenala konec veškerých hnutí působících mimo státní aparát. Opětovným utužením vlády komunistů a upevněním vztahů se Sovětským svazem se sice nevrátila předchozí podoba režimu, ale mocenské struktury stejně potřebovaly udržet svůj vliv nad společností. Součástí toho byla i neustálá kontrola a omezování bývalých organizací, které se účastnily demokratizačních procesů a byly vnímány jako potenciálně nebezpečné pro stát, i když dál nevyvíjely aktivitu.

K 231 byl průběhu normalizace občas zmiňován v tisku, kde byl opakovaně připomínán jako součást reformního procesu. Současně probíhající vyšetřování Státní bezpečnosti bylo zaměřeno jak na působení klubu v minulosti a dodatečné shromažďování materiálu, tak na údajnou ilegální činnost jeho bývalých členů. Rezignace a opatrnost bývalých politických vězňů vedly k převážně nenápadné existenci na okraji společnosti i nevýznamné pozici v rámci formující se opozice. Téma nezákonných procesů a jejich nápravy tak zůstalo nevyřešené, ale s dalšími vlnami represí se mu začala věnovat část nově vznikajícího opozičního hnutí.

3.1 Normalizační změny

Ukončení reformního období okupací vojsk států Varšavské smlouvy vyvolalo v československé společnosti šok, který se rychle změnil ve spontánní odpor v podobě manifestací a stávek. Ve stejné době byli představitelé KSČ v Moskvě na jednáních se sovětským vedením, kde již vznikala podoba nastupující normalizace poměrů. Protesty československých občanů nic nezmohly proti sovětskému tlaku, který určoval vývoj státu v následujících dvaceti letech.

Normalizace nebo také konsolidace se stala určujícím směrem vývoje následujících let, kdy byla obnovena mocenská kontrola komunistické strany nad celou společností. Pro vnitropolitickou situaci to znamenalo vyřešení konfliktu mezi reformním a konzervativním křídlem komunistů, který trval až do jara následujícího roku. Opatření, jež vešla v platnost ještě na konci srpna, omezovala svobodu shromažďování, obnovovala ostrahu státních hranic zákaz existence politických organizací mimo Národní frontu. Dalším bodem bylo i obnovení cenzury, zejména v souvislosti s okupací, ale přesto zůstával tisk relativně svobodný.⁴⁸

⁴⁸ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 237.

Tento postup mohl vytvářet naději na zachování některých prvků pražského jara mezi skupinami obyvatelstva. I Dubčekovo vedení podlehlo tlaku sovětské strany a postupovalo podle tzv. moskevského protokolu odstraňováním reform⁴⁹, včetně dohody o pobytu sovětských vojsk, která zůstala v Československu v pozici nátlakové skupiny. Ústupky vedly k oslabení podpory v řadách veřejnosti a k demonstracím na počátku listopadu k výročí Říjnové revoluce a Mezinárodního dne studentstva. Mezi komunisty se také projevoval nesouhlas, ale silící vliv konzervativců v čele s Gustavem Husákem začal prosazovat personální změny a zbavování funkcí oponentů.

Většina společnosti se nespojila k hromadnému protestu ani v rámci organizovaných stávek ze strany studentů, kteří se spojili v Hnutí revoluční mládeže, a odborů na podporu Josefa Smrkovského ani u příležitosti upálení Jana Palacha. KSC z své normalizační linie neustoupila, ale současně nevyužila těchto příležitostí k výraznějšímu zákroku. Ten nastal až v reakci na hokejové demonstrace, kdy si sovětské vedení vynutilo nahrazení A. Dubčka pod hrozbou další intervence, což jenom posílilo pocit rezignace ve společnosti.⁵⁰

Poté, co se G. Husák stal prvním tajemníkem strany, ještě mohly přetrvávat dojmy o udržení některých změn z loňského roku, jelikož bývalý hlas reformistů a politický vězeň působil jako záruka. I když se hlásil k Akčnímu programu a tzv. polednové politice, následovalo výrazné utužení poměrů a pár dní po jeho jmenování se v tisku objevily první články odsuzující reformisty.⁵¹ Během května zostrila cenzura, která zajišťovala dodržování oficiálního výkladu srpnových událostí, a vydávání nepohodlných časopisů bylo zastaveno. Ve veřejném prostoru postupně převládla neochota se angažovat a většina občanských hnutí ukončila svou aktivitu sama nebo byla rozpuštěna.

Navzdory tomu došlo k masovým demonstracím u výročí okupace ve velkých městech po celé republice, což byl poslední a největší projev odporu proti odstranění demokratizačních procesů. Tvrdý postup bezpečnostních složek proti manifestujícím i následné přijetí mimořádného zákona, který označoval veškeré narušení veřejného pořádku za politicky motivované činy.⁵² Do značné míry se tím opakovala situace z konce čtyřicátých let a tisíce osob byly odsouzeny za trestné činy proti republice ve zkrácené proceduře, čímž byla zahájena tzv. „ostrá fáze“ normalizace.

⁴⁹ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, str. 12.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 14.

⁵¹ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 253.

⁵² *Tamtéž*, s. 257.

V této době také došlo ke zpřísnění dohledu na osoby cestující z ČSSR a nelegální emigrace byla trestána odsouzením v nepřítomnosti, nejčastěji k trestu odnětí svobody až na pět let, a také propadnutí majetku. Mezi léty 1969 a 1971 opustilo Československo více než dvě stě tisíc osob legálním vystěhováním nebo útekem.⁵³ Odchod značné části inteligence představoval pro komunistický režim značný problém, který až do svého zániku nedokázal definitivně vyřešit.

Následující měsíc došlo k oficiálnímu zavržení reformních dokumentů a odstraňování reformistů, které vedlo až k výměně federální vlády a vlády České republiky. V médiích se znovu začaly objevovat štvavé články a kampaně na očernění odpůrců změn, zejména bývalých členů strany nadále prosazujících polednovou linii. V rámci strany, úředního a bezpečnostního aparátu začala probíhat očista od nepřátelských, revizionistických a pravicových živlů, která měla vést k obnově pořádku a jednoty. Rozlišujícím faktorem přátel a nepřátel normalizace byl názor na obrodné období socialismu a následnou invazi spojeneckých vojsk. Definitivním koncem bylo přijetí *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* na zasedání ÚV v prosinci roku 1970, čímž zmizela i šance na provedení reform v budoucnosti.⁵⁴

Nepřátelé socialismu byli odhalováni v průběhu prověrek zaměřených na reformní komunisty a inteligenci, kteří se následně dostali pod neustálý dohled policie.⁵⁵ Podobné kontroly se týkaly univerzit, veřejně činných lidí, zejména umělců, členů stran NF, z nichž byli mnozí propuštěni a skončili jako manuální pracovníci. V případech některých osob se jednalo o snahu zabránit jejich vystupování proti systému, jelikož se vynuceným zapíráním názorů vzdávali své morální integrity.⁵⁶ Cílem bylo omezení politických názorů potenciální opozice, která mohla v budoucnosti narušovat obnovení pořádku.

Zároveň na uvolněná místa nastupovali méně kvalifikovaní zaměstnanci, kteří získali lepší postavení a možnost snazšího budování kariéry.⁵⁷ Obdobným způsobem vznikala společenská vrstva podporující režim v padesátých letech. Přesto byl tento postup do určité míry kontraproduktivní, protože samotný socialismus ztratil pro většinu obyvatel jakýkoli význam a stal se ideologicky prázdnou formulí. Selhání pokusu o jeho reformu a stranické přijetí sovětské okupace zničilo představy o možné nápravě systému, jejíž součástí byly

⁵³ VILÍMEK, Tomáš: Projevy rezistenčního chování v Československu v letech 1969-1989, In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*, s. 193.

⁵⁴ OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*, s. 48.

⁵⁵ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 19.

⁵⁶ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 265.

⁵⁷ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 33.

občanské iniciativy a probuzení veřejného života. Osoby postižené čistkami se spíše zatvrdily ve svých názorech a společně se zbytkem společnosti se stáhly do soukromí.⁵⁸

Členové KSČ taktéž ztratili víru ve stranickou ideologii, i když se navenek odkazovali na dědictví února 1948, jednalo se o jiné fungování totalitní moci ve státě. Mezi stranou a veřejností přetrvávala nedůvěra, jelikož z jedné strany hrozilo opakování represí a hromadné zatýkání a z té druhé otevřené projevy odporu a mobilizace širokých vrstev společnosti. Daná situace vedla k ustavení určité tiché smlouvy obou stran⁵⁹, v níž stát svým občanům zaručoval slušnou životní úroveň a relativní klid výměnou za jejich neangažovanost v politice. Navenek bylo vidět vzájemné soužití a souhlas obyvatel s novými poměry, který byl koupený dostatkem zboží a poskytováním způsobů seberealizace.

Tato koncepce Husákova vedení byla označována jako „reálný“ nebo „konzumní socialismus“, který vyžadoval stabilizaci ekonomiky a návrat k centrálně plánovanému řízení. Udržení apolitičnosti obyvatelstva záviselo na jeho spokojenosti a sociálních jistotách, jelikož materiální zájmy nahrazovaly zájem o demokracii a svobodu.⁶⁰ Jednalo se prakticky o opak demokratického socialismu, který začínal být realizován během pražského jara, a to v důsledku vedlo mimo jiné k úpadku Národní fronty. Původně zamýšlená jako platforma stran a organizací ztratila význam v odpolitizované společnosti, podobně jako se volby staly vyprázdněnou povinností, aby byl souhlas s režimem viditelný.

Současně státní kontrola přestala mít absolutní charakter, jelikož její postavení záviselo na přítomnosti sovětského dohledu ve formě armády. Vrcholní funkcionáři nemají a ani nepotřebují podporu širokých vrstev lidí, kterým ponechávají jejich vlastní prostor, místo toho se soustřeďují na „technologie moci“⁶¹ a legitimizaci své pozice. S odsunem společnosti do sféry soukromého života se režim částečně vzdal přímého dohledu nad ní, což ale neznamenalo, že se nevěnoval projevům bývalých opozičních hnutí.

Protože nebyl možný návrat k aktivnímu budování beztřídní společnosti, nebylo možné ani opakování exemplárních soudních procesů s odpůrci režimu. V počátečních letech normalizace se o potrestání tzv. „kontrarevolucionářů“ sice mezi členy ÚV jednalo, ale vzhledem k předchozím odhalením nezákonného jednání ze strany justice to nebylo uskutečnitelné. Generální prokuratura označila celou řadu aktivit v období pražského jara za trestné činy proti republice podle zákona č. 140/1961 Sb., ale k plošnému postihu nedošlo.⁶²

⁵⁸ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 268.

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 270.

⁶⁰ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 33.

⁶¹ OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*, s. 42.

⁶² RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 291.

Takový zákrok mohl vést k reakci ze strany veřejnosti, jelikož postup bezpečnostních složek a soudnictví již byl zpochybněn.

V oblasti represí se ukázaly odlišnosti normalizačního přístupu proti zakladatelskému období komunismu v Československu. Státní bezpečnost se do značné míry ujala své původní role, ale k ovládnutí společnosti využívala místo strachu mírnější prostředky. Normalizační represe většinou nabývaly podobu mimosoudních postihů v zaměstnání, školách nebo ve formě šikany a opakovaného předvolávání k výslechům. Hlavní metodou byla izolace nepohodlných skupin od okolí a jejich rozložení zevnitř nebo alespoň udržení v dostatečné nejistotě, která by jim zabránila se výrazněji projevit. Snaha o udržení veřejnosti v klidu vedla k přesunu násilí mimo život běžných lidí a zvědečtění, které poskytovalo důvody k jeho využívání.

V atmosféře konsolidace a stabilizace se kromě politických oponentů stát snažil zbavit i narušitelů tohoto klidu, kteří byli umisťováni do lékařských ústavů, zvláštních škol a polepšoven. Tento postup se v Československu týkal zejména náboženských aktivistů, některých umělců, osob označovaných jako asociálové a romské menšiny, kteří se stali novými nepřáteli lidu.⁶³ Byrokratický aparát a věda dodávaly režimu legitimitu a argumenty pro represivní postup, který nahradil dříve používané monstrprocesy.

Hlavním projevem útlaku v ostré fázi normalizace byly čistky ohrožující existenční jistoty obyvatel, odstraňování určitých skupin z veřejného prostoru a soudní procesy skryté před zraky veřejnosti. Současně se ve velké míře upustilo od zneužívání trestu smrti, který byl udělován „pouze“ v případech vraždy nebo špionáže. Komunistickému režimu se znovu podařilo podlomit odpor i s použitím odlišných metod a na počátku sedmdesátých let v Československu existovalo jenom několik přetrvávajících skupin, kterým se však nedařilo získat pozornost a podporu širší společnosti.⁶⁴

Veřejný prostor se z velké části vyprázdnil, většina občanů se soustředila na své soukromé záležitosti a nevěnovala přílišnou pozornost projevům opozice. Obnovení občanské aktivity se projevilo v osmdesátých letech, kdy státní ekonomika v porovnání se západními státy zaostávala a hrozila jí stagnace. Nespokojenost obyvatel se zpočátku projevovala nenápadně v soukromých diskuzích,⁶⁵ ale postupně rostla podpora a zájem o činnost neformálních skupin, které se během rozkladu komunistického režimu staly symbolem.

⁶³ KOLÁŘ, Pavel, PULLMAN, Michal: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, s. 64.

⁶⁴ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 291.

⁶⁵ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 33.

3.2 Opozice a formování role disentu

V normalizačním Československu nikdy nedošlo k úplnému vymizení politických projevů z veřejného prostoru. Částečně to bylo přetrvávající existencí drobných opozičních hnutí a iniciativ, ale převážně se jednalo o důsledek přecitlivělosti režimu na sebemenší ztrátu kontroly a narušení klidu. Ze strany občanů se často jednalo o spontánní obranou reakci na změny a požadavky komunistického vedení, která ani neměla za cíl napadat politické zřízení a vyjadřovat k němu nepřátelský postoj. I snaha o realizaci vlastního života mohla vyústit v konflikt, což do určité míry ovlivňovala i mezinárodní situace, zejména vztahy se Západem, které mohly posilovat represivní opatření.

Jak již bylo uvedeno dříve, cílem normalizačního vedení bylo vynucení tiché poslušnosti v co největším rozsahu napříč sociálními a profesními skupinami. K ovlivňování široké společnosti využívalo politické vyčleňování a materiální postihy, které komplikovaly zajištění životních poměrů. V případech konkrétních skupin nebo veřejného vystupování docházelo k použití masivních represí a trestních postihů, k nimž docházelo nenápadně. Záruka normálního života pro běžného občana však neměla nic společného s jistotou zákonného jednání a právního státu.⁶⁶

Mezi relativně běžné projevy občanského nesouhlasu spadalo šíření různých letáků, nápisů a anonymních dopisů, které se nejčastěji vztahovaly okupaci označované za tzv. „Den hanby“. Bezpečnost je zaznamenávala v souvislosti s hospodářskou situací, aktivitami nepřátelských osob a činností československého exilu. Spolu s verbálními delikty se tyto drobné formy rezistence objevovaly zejména v počátečních letech normalizace, než převládla apatie a pochyby o smysluplnosti tohoto konání.⁶⁷ Až do roku 1989 bylo mezi obyvatelstvem značně rozšířené poslouchání zahraničních rozhlasových stanic, které narušovaly informační monopol komunistické strany. Za všechny zmíněné činnosti hrozily tresty několikaměsíčního až několikaletého vězení.

V případě demonstrací se jednalo o spontánní nebo částečně organizované projevy rezistence, které se nejvýrazněji objevovaly po okupaci. Nespokojenost s Dubčkovou politikou ústupků vyvrcholila v protisovětské demonstraci v průběhu listopadu 1968, které rozehnala policie. Navzdory nejisté situaci se manifestace do nástupu Husáka konaly na podporu tehdejšího politického vedení a nejednalo se tedy o projev rezistence proti domácímu

⁶⁶ VILÍMEK, Tomáš: *Projevy rezistenčního chování v Československu v letech 1969-1989*, In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*, s. 112.

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 144.

prostředí,⁶⁸ ale proti moskevskému vlivu na československé komunisty. Po dubnu 1969 bylo jakékoli veřejné shromažďování považováno za otevřený odpor, zejména v souvislosti s významnými daty byly bezpečnostní složky připraveny zasáhnout. Obavy z násilného potlačení se projeví v následujících letech, kdy se demonstrace v podobném rozsahu neopakovaly, což byl také projev rezignace na politickou situaci.⁶⁹

Přesto vznikala nová uskupení s cílem ovlivnit politické dění, která odmítala pasivní postoj zbytku společnosti, a jejich členové se následně stali součástí tzv. disentu. Výrazná kritika nastupujícího režimu se zformovala v levicovém Hnutí revoluční mládeže, které vzniklo v prosinci a označovalo tehdejší změny za vznik centralistického, byrokratického a autoritářského systému. Jejich cílem byla vlastní forma socialismu bez sovětského vzoru a kontroly⁷⁰, ale nepodařilo se jim zmobilizovat dostatečně velkou část obyvatel s výjimkou sebeupálení Jana Palacha a Jana Zajíce.

Výrazné reakce v KSČ dosáhly až dvě masové demonstrace v průběhu roku 1969, které vznikly spontánně. První byly oslavy spojené s mistrovstvím světa v hokeji, kdy v centru Prahy došlo k výtržnostem, což bylo později sovětskou stranou označeno za projev protisovětských nálad⁷¹ a znamenalo definitivní konec reformních komunistů v čele strany. Druhé masové demonstrace se konaly k výročí okupace, které se stát rozhodl potlačit nasazením příslušníků Veřejné a Státní bezpečnosti, milicí, a nakonec i armády. K tomuto datu také vznikl manifest Deset bodů, k němuž se přihlásili Václav Havel, Pavel Kohout, Jan Tesař, Rudolf Battěk a Ludvík Vaculík. Manifest se stále hlásil k socialismu, ale v textu odkazoval na otázku lidských práv, což ukazuje určitou změnu v přístupu k politice a také vznikla nová podoba opozice bez opory v oficiálním uskupení.⁷²

Vzhledem k rozličné povaze a důvodům shromažďování, která byla převážně spontánní povahy, se nemohlo jednat k přímému konfliktu opozice a režimu. Přesto strana používala tento výklad a pokusy o narušení pořádku ve veřejném prostoru vnímala jako přímý útok na své postavení a každá demonstrace se stala politicky motivovanou.⁷³ Původně pokojná manifestace se změnila s nasazením ozbrojených složek, čímž se do společnosti vrátil strach z násilných

⁶⁸ TŮMA, Oldřich: *Demonstrace a protesty: projevy a podoby hromadného rezistenčního chování*. In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*. s. 17.

⁶⁹ OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*, s. 52.

⁷⁰ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 18.

⁷¹ DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*. s. 106.

⁷² OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 15.

⁷³ TŮMA, Oldřich: *Demonstrace a protesty: projevy a podoby hromadného rezistenčního chování*. In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*. In: s. 15.

represí a většina lidí se vzdala veřejného vystupování. Potlačení protestů 21. srpna, které Gustav Husák označil za „největší ohrožení pořádku od roku 1945“⁷⁴, znamenalo úspěšný nástup normalizace.

Důsledkem demonstrací a střetů vedoucích ke smrti pěti demonstrantů zahájilo vedení komunistické strany mnohem tvrdší postup vůči veškerým projevům odporu. Oficiální výklad označoval manifestace za dlouho připravované vnitřními nepřáteli, což vedlo k systematické přípravě na podobné situace a výcviku pohotovostních pluků. Systém opatření na zvládnutí nepokojů a demonstrací byl v sedmdesátých a osmdesátých letech opakovaně nasazen,⁷⁵ i když se do roku 1989 podobně velká událost nekonala, jelikož opoziční skupiny nedokázaly využít potenciál a sjednotit se.

Dalším krokem bylo vydání zákona o přečinech č. 150/1969 Sb. umožňující rychlejší postih účastníků veřejných protestních akcí, které byly označeny jako přečiny proti veřejnému pořádku.⁷⁶ Součástí zákona bylo postihování přečinů proti zájmům socialistické společnosti v oblasti styku s cizinou, což v následujících letech bylo využíváno k omezování kontaktů s emigranty a izolací domácí opozice. Tato opatření přejmenovala činnost považovanou státem za politickou na zločiny proti celé československé společnosti.

Někteří ze signatářů manifestu Deset bodů byli několik měsíců drženi ve vazbě za podvratnou činnost z nepřátelství k socialistickému a státnímu zřízení republiky, ale odsouzení ještě nebyli.⁷⁷ V prosinci téhož roku bylo zatčeno šestnáct členů Hnutí revoluční mládeže a konal se s nimi první velký politický proces po srpnové okupaci.⁷⁸ Petr Uhl byl odsouzen ke čtyřem letům odnětí svobody, což byl v daném procesu nejvyšší trest. Podobný osud čekal i na členy Hnutí za demokratický socialismus, kteří byli odsouzeni v březnu 1971.

Procesy byly připraveny podobně jako ty z padesátých let, nedocházelo k dodržování zásad trestního řízení ani práva na obhajobu, ale fyzické násilí při výsleších bylo spíše výjimkou. Politické trestné činy byly maskované za obžaloby z výtržnictví, příživnictví nebo útoky na státní orgány a postih byl relativně mírný v porovnání s monstrprocesy.⁷⁹ Manipulace

⁷⁴ TŮMA, Oldřich: *Demonstrace a protesty: projevy a podoby hromadného rezistenčního chování*. In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*. s. 17.

⁷⁵ *Tamtéž*, s. 52.

⁷⁶ KOUDELKA, František – KAPLAN, Karel – GEBAUER, František – VYHNÁLEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989: statistický přehled*. s. 213.

⁷⁷ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 15.

⁷⁸ *Tamtéž*, s. 19.

⁷⁹ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 292.

procesů byla po předchozích revizích zřejmá, proto je obžalování využívali k útokům na normalizační režim.

V odlišném postavení se nacházeli reformní komunisté, kteří byli ve většině případů vyloučeni ze strany v rámci její očisty od pravicových živlů, pokud nepřijali konzervativní politiku. Většina z nich odmítla pobyt sovětských vojsk nebo podepsala Dva tisíce slov, někteří z nich vystoupili s ostrou kritikou jako František Kriegel na zasedání ÚV KSČ na konci května 1969.⁸⁰ Část z nich považovala politický boj uvnitř strany za nemožný a pokoušeli se o vytváření vlastních sdružení, jakým bylo například Socialistické hnutí československých občanů, které se hlásilo k idejím roku 1968.⁸¹ Podobným způsobem se složila i skupina členů Československé strany socialistické v Brně, což vedlo k dalšímu názorovému tříštění opozice. Pokus o její sjednocení, který vzešel z iniciativy Jana Tesaře na podzim 1971, se nezdařil, a to znamenalo i menší dosah na obyvatelstvo.

I přes nevýznamný vliv považovalo komunistické vedení opoziční skupiny za překážku konsolidačního procesu a živly udržující podporu obrodného procesu. S těmito organizacemi proběhly procesy na počátku sedmdesátých let, aby bylo znemožněno jejich spolupráci v rámci ČSSR i s aktivními skupinami v exilu. V dané době se již obyvatelstvo přizpůsobilo životu v reálném socialismu, tudíž se soudy ani nemohly setkat s nesouhlasem veřejnosti⁸², kterou represe účinně zastrašily.

Jednalo se dokončení ostré fáze normalizace, která začínala rozsáhlými čistkami, a skončila s vytvořením jednoznačného postupu režimu vůči opozici.⁸³ V roce 1973 byly trestní zákon a zákon o přečinech doplněny řadou represivních opatření mimo jiné v podobě tzv. ochranného dohledu, který omezoval svobodu pohybu a pobytu včetně povinnosti pravidelných hlášení na policii.⁸⁴ Sice se tento postih měl týkat pouze recidivistů, ale pro osoby odsouzené za politický trestný čin to znamenalo stejnou míru dohledu.

Znovu tak narůstal počet politických vězňů a perzekvovaných, kteří se scházeli v drobných sdruženích, ale organizovanější a sjednocená podoba opozice nebyla dosažitelná. Tento stav byl do značné míry důsledkem činnosti bezpečnostních složek, které v období stabilizace normalizačního režimu používaly jiné postupy v boji proti vnitřnímu nepříteli, které v podstatě nezasahovaly do každodenního života občanů. Jelikož se nepodařilo prosadit plošné

⁸⁰ DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*. s. 319.

⁸¹ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 22.

⁸² OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*, s. 52.

⁸³ OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*, s. 28.

⁸⁴ Zákon č. 44/1973 Sb. o ochranném dohledu. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=44&r=1973>

potrestání přímých iniciátorů reformního procesu, trestní a soudní represe se týkala pouze aktivních odpůrců konsolidace po nástupu Gustava Husáka do funkce prvního tajemníka.⁸⁵

Státní bezpečnosti připadla v normalizačním období významná role spočívající v nenápadné kontrole a ovládnutí společnosti, zejména potenciálně rozvratných skupin. Soustředila se na informativní ovládnutí a izolaci té části společnosti, která nesouhlasila s posrpnovým vývojem, což se týkalo také omezení jejího kontaktu se zahraničím.⁸⁶ Za tímto účelem si StB vybuďovala rozsáhlou agenturní síť s řadou tajných spolupracovníků, kteří měli možnost proniknout do opozičních kruhů a získat podrobnosti o jejich činnosti.

Cílem byla kontrola disentu a zabránění jeho ideologického vlivu na širokou veřejnost, který mohl narušovat klid společnosti. Typickým postupem byla infiltrace a shromažďování informací, které sloužily k prohlubování rozporů mezi příslušníky opozice a které bylo možné propagačně využít v médiích.⁸⁷ Dalším způsobem odstranění nepohodlných skupin bylo jejich rozbití zevnitř nebo donucení jednotlivých členů k emigraci. Přímá perzekuce byla až posledním řešením, pokud předchozí metody selhaly, a odehrávala se ve výrazně mírnější podobě v porovnání s padesátými lety.

3.2.1 Role disentu

Skupiny intelektuálů, bývalých komunistických politiků, socialistů, studentů a umělců sice byly odkazem šedesátých let, ale netvořily tajné podzemní organizace a jejich vzájemné vazby nebyly příliš pevné. Přes spojení s exilem a produkci samizdatových textů, které někdy vycházely i v zahraničí však vznikl obraz uceleného opozičního hnutí. Západní novináři a politologové je začali souhrnně označovat jako disidenty neboli odpadlíky, i když se s tím samotní členové opozice neztotožňovali.

Svou činnost zakládali na tom, že nebyla v rozporu s ústavou, a výraznou změnou prošlo i politické vystupování, jelikož se opozice přeorientovala na dialog s mocí.⁸⁸ Nevystupovala tedy s cílem odstranit Husákovu vládu, ale věnovala se otázce lidských a občanských práv a zejména jejich porušování v komunistických zemích, což rezonovalo v zahraničí. Právě získáním pozornosti a podpory ze Západu a značným splynutím bývalých komunistů

⁸⁵ OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*, s. 54.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 57.

⁸⁷ CAJTHAML, Petr: *Politický úkol: aktivní opatření v období krize komunistického režimu*. In: *Securitas imperii*, sv. 17/2, 2010, s. 88.

⁸⁸ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 28.

s nekomunistickou inteligencí se disent výrazně odlišil od opozice v šedesátých i padesátých letech.

Mezi odpadlíky se vyhranil tzv. „realistický“ nebo „konstruktivní“ proud kolem Emanuela Mandlera, který se snažil hledat použitelná řešení politické situace v souladu s morálními hodnotami.⁸⁹ Tato skupina se později oddělila od hlavní části disentu soustředující se kolem Václava Havla, v jejímž případě se projevuje návaznost na manifest Deset bodů. Společným prvkem byla vznikající koncepce nepolitické politiky, která idealisticky prosazovala morální postup v každé situaci.

Určitá podobnost se snahou o apolitické vystupování K 231 se ukazuje i v přístupu režimu, pro který tyto argumenty neměly žádný význam. Vznášení jakýchkoli nároků nebo veřejná kritika se automaticky staly politickým tématem a komunistická strana je potřebovala potlačit jako potenciální hrozbu. Do roku 1975 byly z veřejného života vyřazeny nebo zbaveny funkcí sta tisíce komunistů i nekomunistů, což ukázalo celkový rozsah masových čistek.⁹⁰ Byla to cena za potlačení potenciálních občanských projevů v politice, ale brzy po tomto nuceném uklidnění společnosti začalo pronásledování skupiny signatářů Charty 77.

Toto prohlášení vzniklo sjednocením některých částí rozdělené opozice v reakci na státní zásah proti hudebnímu undergroundu, což intelektuálové vykládali jako potlačování tvůrčí svobody. Režim se snažil potlačit určitou část mládeže, která sice v uzavřeném okruhu kritizovala konzumní společnost, ale jinak se neprojevovala jako politicky aktivní.⁹¹ Označení příslušníků undergroundu za chuligány a narušitele socialistického pořádku vytvořilo z relativně soukromé hudební tvorby zpolitizované téma. Disent zároveň využil mezinárodní situace po Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách, kde se státy východního bloku zavázaly k dodržování občanských práv. Odsouzení členů kapely The Plastic People of the Universe za výtržnictví bylo důkazem porušení této dohody.

Charta 77 otevřeně prohlašovala za svůj cíl dialog s politickou mocí a popírala vlastní snahu o opoziční činnost nebo tvorbu jakékoliv organizace, což signatáři dále rozváděli ve vlastních textech. Jan Patočka označil Chartu jako morální, nikoli politický akt, který se nestaví jako protiklad socialismu.⁹² Tento přístup nebyl v rámci disentu všeobecně sdíleným

⁸⁹ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 15.

⁹⁰ KAPLAN, Karel: *Politická perzekuce za komunistického režimu v Československu*, In: KOUDELKA, František – KAPLAN, Karel – GEBAUER, František – VYHNÁLEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989: statistický přehled*. s. 25.

⁹¹ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 36.

⁹² PATOČKA, Jan, *Co můžeme čekat od Charty 77*, In: PREČAN, Vilém: *Charta 77. 1977-1989: od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*, s. 42.

stanoviskem, jelikož například Václav Benda označoval toto pojetí jako příliš abstraktní a prázdné gesto. Ním navrhované řešení bylo v podobě paralelních uskupení s vlastní ekonomikou, charitativní a podpůrnou činností.⁹³ Obecně se však jednalo o značné sjednocení opozice, ke které se přidaly i její křesťansky orientované proudy.

Snaha disidentů o veřejnou debatu a obhajobu jejich vystupování jako prostředníků nezabránila přemrštěné reakci státu, který Chartu označil za protistátní a kontrarevoluční dokument. Dalším krokem byla velice rychlá organizace mediální kampaně, která začala článkem *Ztroskotanci a samozvanci* v Rudém právu, kde jsou signatáři přiřazena ke stejným antikomunistickým žvlům, jaké se projevovaly v K 231 a KAN.⁹⁴ Vrcholem tohoto útoku ze strany státu byla tzv. Anticharta, kterou v přímém přenosu podepisovali významní umělci shromáždění v Národním divadle na konci ledna.

Tato akce do značné míry fungovala jako ukázka izolace disidentů a zbavila je možné podpory z řad jejich známých, kteří podpisem Anticharty podlehli tlaku režimu a morálně se zkompromitovali.⁹⁵ Současně se tento veřejný útok projevil kontraproduktivně, jelikož na Chartu 77 upozornil a rozšířil povědomí o její existenci mezi širšími vrstvami lidí. Výraznou úlohu v její popularizaci ale sehrál ohlas v západních státech, který se do ČSSR dostal skrze vysílání zahraničního rozhlasu.⁹⁶

Reálný dosah přesto zůstal malý z důvodu značného odtržení disentu od společnosti bez zájmu o politické vystupování. Charta zůstala záležitostí pro část intelektuálních kruhů, ale její morální význam přetrvával jako symbol až do roku 1989. Kromě policejní šikany signatářů došlo i několika zatčením a obžalobám ze založení ilegální organizace, šířením ilegální tiskoviny a poškozováním republiky v cizině. Postupy StB při výslechu způsobily smrt Jana Patočky na srdeční záchvat.⁹⁷

V důsledku tohoto nezákonného postupu státu se v okruhu chartistů objevila myšlenka organizované reakce, která se následující rok stala skutečností. V dubnu 1978 byl založen přípravný výbor organizace, jejímž cílem mělo být upozorňování na procesy s oponenty režimu, pomoc postiženým a zajišťování právního zastoupení. Vzniklý Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných se obracel na úřady s žádostmi o nápravu pro politické vězně a současně předával

⁹³ BENDA, Václav, *Paralelní polis*, In: PREČAN, Vilém: *Charta 77. 1977-1989: od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*, s. 48.

⁹⁴ *Rudé právo*, 12. 1. 1977, s. 2.

⁹⁵ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 297.

⁹⁶ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 40.

⁹⁷ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 295.

informace zahraničnímu tisku.⁹⁸ Svou činností odkrýval násilí páchané na československých občanech, čímž bořil snahy komunistické strany o odstranění viditelného útlaku z veřejného prostoru.

Ve VONS vystupovali někteří již známí disidenti včetně V. Havla, P. Uhla, J. Tesaře a V. Bendy a v následujících letech se k zakládajícím sedmnácti členům přidávali další. Někteří ze signatářů Charty tento čin považovali za příliš radikální, proto do sdružení nevstoupili prakticky žádní reformní komunisté⁹⁹, s výjimkou právničky Gertrudy Sekaninové-Čakrtové. Jejich činnost StB samozřejmě považovala za nebezpečnou a zahájila trestní stíhání šestnácti členů, kteří byli zatčeni. Soudní líčení se odehrálo v říjnu roku 1979 a mělo v zahraničí mimořádný ohlas jako tzv. „Pražský proces“.

Členové VONS byli odsouzeni za trestný čin podvracení republiky s cílem zdiskreditovat bezpečnostní a justiční orgány a tím celkově zpochybňovat bezpečnostní politiku KSČ. Obžalovaní byli odsouzeni k několikaletému vězení. Do soudní budovy nebyl povolen vstup západním novinářům ani zástupcům humanitárních organizací a proti výsledku protestovali někteří členové komunistických stran v západních státech.¹⁰⁰ Tyto události reflektovaly opětovné ochlazení vztahů Sovětského vztahu s USA, což znamenalo konec ohledů na zahraniční veřejné mínění a silnější represe oponentů.¹⁰¹

Přes veškeré snahy Státní bezpečnosti se nepodařilo dosáhnout úplného potlačení Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, které pokračovaly ve své činnosti a spojení se zahraničím do osmdesátých let.¹⁰² Přesto tyto iniciativy zůstaly relativně osamocené a pod neustálým tlakem ze strany bezpečnostních složek, což jim do značné míry znemožňovalo spojení s jinými organizacemi a vytvoření silnější fronty.

3.3 Obnovení K 231 v exilu

Vojenská okupace Československa odstartovala velkou vlnu emigrací zejména mladších, ekonomicky aktivních a vzdělaných občanů, což se projevilo jako značná ztráta pro stát. Ti, kteří se odmítli smířit s normalizací a koncem obrodného procesu, se většinou rozhodli

⁹⁸ OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*, s. 299.

⁹⁹ BLAŽEK, Petr, PAŽOUT: *Nejcitlivější místo režimu. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných očima svých členů*, s. 15.

¹⁰⁰ BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš: *Pražský proces 1979: vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Dokumenty*. s. 13.

¹⁰¹ OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*, s. 300.

¹⁰² *Tamtéž*, s. 272.

pro útěk přes hranice na Západ. Tento odliv obyvatel byl sice nejvýraznější na počátku sedmdesátých let, ale do značné míry přetrval v počtech tisíců ročně až do roku 1989. Komunistické vedení opětovně zařadilo opuštění republiky mezi trestné činy,¹⁰³ aby potenciální emigranty odradilo, avšak později za určitých podmínek umožňovalo návrat některých občanů.

Československá média případy odchodu ze země záměrně označovala za útěk kriminálních živlů před trestem, což byl pouze malý zlomek reálných důvodů. Značná část emigrantů hledala v kapitalistických zemích lepší životní příležitosti nebo se jednalo o projev rezistence, kterým lidé hájili svou integritu a právo na svobodný život.¹⁰⁴ Velké množství osob označených za zločince utíkalo před perzekucí a trestním stíháním z politických důvodů, což se týkalo také bývalých politických vězňů z K 231.

Po srpnu 1968 většina veřejně činných členů a ústředního výboru klubu emigrovala s výjimkou samotného předsedy Karla Nigrína. Emigrace byla pro značnou část bývalých politických vězňů únikem před další hrozící perzekucí, podobně jako tomu bylo v poúnorovém období. Tyto obavy byly v mnoha případech oprávněné, jelikož velká část vězňů byla stále sledována StB a další vývoj byl těžko předvídatelný, proto se ani riziko nelegálního opuštění republiky nezdálo nepřiměřené.

Před útekem zničili většinu nashromážděného materiálu a seznamy jmen řadových členů, ale část dokumentace se podařilo převézt do zahraničí. Jaroslav Brodský byl za svou činnost v exilu odsouzen v nepřítomnosti k osmi letům vězení, kvůli jeho veřejnému vystupování v zahraničí včetně rozhovoru ohledně K 231, který poskytl rozhovor britské televizi. Podobné rozsudky na přelomu šedesátých a sedmdesátých let byly vyneseny i nad dalšími členy nebo byli zbaveni českého občanství.¹⁰⁵ Po celé období byly exilové organizace bývalých politických vězňů sledovány rozvědkou Státní bezpečnosti, která se snažila zejména o vyvolávání sporů pomocí různých dezinformačních akcí.¹⁰⁶

V exilu již existovala malá skupina bývalých politických vězňů, kteří uprchli po svém propuštění, a od roku 1967 tvořili svou vlastní organizaci s fondem na pomoc těm, kteří zůstali v Československu.¹⁰⁷ Po založení K 231 se k němu přihlásili, ale po několika měsících se

¹⁰³ DOLEŽAL, Jakub: *Akt milosrdenství v rukou dělnických a socialistických prezidentů a jeho místo v éře zostřené třídní boje a budování socialismu*, In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jeich obětí v komunistickém Československu. Mezinárodní, vnitropolitické, právní a společenské aspekty*, s. 264.

¹⁰⁴ VILÍMEK, Tomáš: *Projevy rezistenčního chování v Československu v letech 1969-1989*, In: *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*, s. 203.

¹⁰⁵ *Rudé právo*, 25. 2. 1970, s. 6.

¹⁰⁶ BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš, HALLA, Josef, HOPPE, Jiří: *Aby se to už neopakovalo. Katalog k výstavě o dějinách sdružení bývalých politických vězňů K-231*, s. 70.

¹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 69.

situace obrátila a členové v emigraci se stali oficiálním tělem klubu spolu s posrpnovými emigranty. Kromě tohoto centra v Kanadě se další významná skupina nacházela ve Švýcarsku a tyto dvě skupiny se později spojily pod názvem Sdružení bývalých československých politických vězňů, z něj se v osmdesátých letech stal K-231¹⁰⁸. Menší buňky se nacházely v ostatních zemích západní Evropy, ale i v Jižní Africe a Austrálii.

Politici vězni se zapojovali do života českých krajanských obcí i skrze Radu svobodného Československa, Československou obec legionářskou či Sokola. Upozorňovali na porušování lidských práv v ČSSR v padesátých letech i v období normalizace během organizovaných demonstrací k výročí 21. srpna. Jejich aktivita se také projevila postavením památníku obětem komunismu v Masaryktownu, významném středisku pro emigrantskou komunitu v Torontu, a v rakouském Nagelbergu.¹⁰⁹

Z hlediska publikační činnosti se jednalo o vydávání časopisů, jakými byl čtvrtletník Mukl, který vycházel v Torontu a následně ve Švýcarsku, a zpravodaj K-231, který vycházel v nakladatelství Škvoreckých. Tyto časopisy informovaly o aktivitě klubu, pořádaných akcích a nových zprávách z domova na základě udržované korespondence s bývalými členy. Některé výtisky se podařilo převést do Československa spolu s finanční podporou pro bývalé vězně nebo jejich rodiny, čímž navazovali na dříve uplatněné metody svépomoci po založení organizace.

Dalším výrazným výstupem bylo vydání pamětí Jaroslava Brodského s názvem Řešení gama¹¹⁰ v roce 1970, kde se je část věnovaná i K 231. Několik knih vydal také Ota Rambousek, v nichž reflektuje své působení jako agent-chodec a boj proti totalitě po únoru 1948¹¹¹. Značnou pozornost veřejnosti si získalo vydání publikace Zpráva Dokumentační komise K-231 v roce 1973, která zveřejňuje některé zachráněné materiály a svědectví vězňů z pražského sekretariátu. Autoři v ní ponechali i výpovědi nezveřejňované během Pražského jara, jelikož mohly působit jako skandalizace a snaha o vyvolání reakce veřejnosti. Zároveň v textu vynechali osobní údaje těch členů, kteří zůstali v ČSSR, s ohledem na jejich bezpečnost.¹¹²

¹⁰⁸ K 231 byl oficiální název československého klubu v době jeho existence a K-231 s přidanou pomlčkou bylo označení pro exilovou skupinu. Po jejím vzniku se začaly být obě podoby zaměňovány i v některých dobových dokumentech.

¹⁰⁹ BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš, HALLA, Josef, HOPPE, Jiří: *Aby se to už neopakovalo. Katalog k výstavě o dějinách sdružení bývalých politických vězňů K-231*, s. 71.

¹¹⁰ BRODSKÝ, Jaroslav: *Řešení gama*. Toronto 1970. 140 s.

¹¹¹ RAMBOUSEK, Ota: *Krochnu s sebou*. Sixty-Eight Publishers 1978. 144 s. Ostatní knihy vycházely až v průběhu devadesátých let.

¹¹² GRUBER, Ladislav, RAMBOUSEK, Otakar: *Zpráva dokumentační komise K 231*, místo vydání neuvedeno, USA 1995. s. 170.

Jako součást exilových uskupení byli taktéž v kontaktu s disidenty, jejichž boj za dodržování lidských práv podporovali. K desetiletému výročí okupace se přidali k Petici 78 organizované Rambouskem a zasláné do OSN, v níž požadovali dodržování mezinárodních smluv komunistickým režimem a vyjádřili podporu Charty 77¹¹³. Podobně se K-231 angažoval i ve spolupráci se zahraniční organizací Amnesty International v kampaních na podporu chartistů i členů VONS a ve spolupráci se stanicemi Svobodná Evropa a Hlas Ameriky.

Veškerá činnost emigrantských komunit byla sledována ze strany StB a označována za nebezpečí pro ČSSR. Hrozba spočívala jejich propojení se zahraničními rozvědkami a pokračování v přípravě kontrarevoluce po neúspěšném pokusu v roce 1968. Kontaktům s členy klubu v Československu byla věnována velká pozornost a zejména vystupování Brodského a Rambouska bylo opakovaně využíváno v tisku.

3.4 K 231 v normalizačním Československu

Prvním krokem k odstranění demokratizačních prvků po srpnové okupaci bylo přijetí zákona o Národní frontě¹¹⁴, který byl připravován již v červnu 1968. Všechny samostatně vzniklé organizace musely být součástí tohoto sdružení, což v praxi znamenalo zákaz KAN, K 231, Slovenské společnosti na ochranu lidských práv a přípravného výboru sociální demokracie.¹¹⁵ Někteří členové zaniklých skupin se dál pokoušeli pokračovat v činnosti svých organizací, ale většinou se jednalo o individuální snahy.

Vzhledem ke zrušení klubu se bývalým politickým vězňům ani neotevřela možnost hromadného zapojení do NF a jakákoliv jejich aktivita byla považována za ilegální. Jedinými orgány k dosažení rehabilitací tedy byly vznikající komise pod Svazem protifašistických bojovníků nebo speciální komise Ministerstva vnitra. Žádostí však bylo evidováno nízké množství, což si oba útvary zdůvodňovaly smrtí osob s nárokem na odškodnění nebo jejich blízkých.¹¹⁶

¹¹³ České slovo, 10. 10. 1978, roč. 24, s. 1.

¹¹⁴ Zákon č. 128/1968 Sb. vešel v platnost 26. 9. 1968, [Cit. 15. 7. 2023] Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=128&r=1968>

¹¹⁵ OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, s. 12.

¹¹⁶ PAŽOUT, Jaroslav: *Příprava zákona o soudní rehabilitaci a jeho aplikace na půdě Národního shromáždění*. In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu. Mezinárodní, vnitropolitické, právní a společenské aspekty*, s. 376.

Ve skutečnosti se většina členů K 231 vzdala nadějí na zlepšení jejich situace a nároků na rehabilitaci, což bylo projevem nedůvěry v komunistické vedení na základě předchozích zkušeností. Ti, kteří se nerozhodli pro emigraci, očekávali další vlnu represivních opatření, policejní šikany a sledování, které v mnoha případech nepřestalo ani v průběhu pražského jara. Podávání žádostí by pouze upozorňovalo na jejich předchozí aktivitu, což se jevilo jako dost riskantní počin v tak nejistém období, proto je někteří odvolali.¹¹⁷ Zklamání a rezignace se v tomto sdružení projevilo silněji a dříve, než se širší společnost smířila s životem v reálném socialismu.

ÚV KSČ se k otázce rehabilitací stavělo nejednoznačně, jelikož se hlásilo k odkazu února 1948, ale po odhalení zkonstruovaných soudních procesů nebylo možné tuto reformu veřejně zakázat. Gustav Husák slíbil brzké vyřešení tohoto problému po vypracování objektivního zhodnocení, které poskytla zpráva Pillerovy komise na jaře 1969, ale ta jenom potvrzovala rozsáhlé porušování zákonů a objasňovala některé okolnosti včetně vlivu sovětských poradců.¹¹⁸ Zásadní kroky podniklo až komunistické vedení novelizací rehabilitačního zákona v červenci, což umožňovalo zamítnout většinu žádostí a některé vyřízené zpětně revidovat.¹¹⁹

Od zahájení ostré fáze normalizace docházelo ke zpomalování činnosti rehabilitačních komisí a jejich zániku na počátku prosince spolu se zrušením poraden Svazu protifašistických bojovníků. Současné se v novinách začaly objevovat články poukazující na chyby v řízeních a čím dál častěji byli političtí vězni označováni za spravedlivě odsouzené zločince. Případy některých soudních prokurátorů, kteří byli prověřováni vzhledem k obcházení práva, byly označeny za důsledek nátlaku antisocialistických sil.¹²⁰

Část individuálních rehabilitací, na které byla podána žádost v průběhu pražského jara, byla ještě dokončena podle původního postupu, ale v sedmdesátých letech docházelo k jejich revizi a odvolání. V důsledku toho se například Růžena Vacková dočkala odškodnění v roce 1969, ale o dva roky později byla její rehabilitace zrušena.¹²¹ Komunistické vedení se po

¹¹⁷ ABS, f. A 7, i. j. 583, Činnost klubu 231 – poznatky (27. 11. 1968)

¹¹⁸ RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 260.

¹¹⁹ Zákon č. 70/1970 Sb. nahradil zákon o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb.

¹²⁰ PAŽOUT, Jaroslav: *Příprava zákona o soudní rehabilitaci a jeho aplikace na půdě Národního shromáždění*. In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu. Mezinárodní, vnitropolitické, právní a společenské aspekty*, s. 385.

¹²¹ BLÁHOVÁ, Ivana, BOŠTÍK, Martin et al.: *Jménem republiky! Osm případů zvlé komunistické justice*, s. 149.

ukončení reformního procesu distancovalo od snahy spravedlivého vyrovnání s oběťmi z padesátých let a usilovalo o upevnění vlastní pozice.

Zánik posledního pozůstatku reformních procesů ukončil veškeré revizionistické snahy o odhalení a nápravu soudních zločinů v zakladatelském období komunismu. Tyto tendence byly spolu s kritikou sovětského vzoru socialismu vyloučeny z KSČ v rámci rozsáhlých čistek. Navzdory tomuto postupu státního aparátu vnímala část bývalých politických vězňů Gustava Husáka jako určitou záruku proti opakování minulých nezákoností. Bývalý předseda K 231 Karel Nigrín se v tomto smyslu o prvním tajemníkovi vyjádřil ještě v roce 1975.¹²²

Konsolidace komunistické strany s jednotným výkladem polednových událostí přinesla zásadní dokument, který určil ideovou orientaci ČSSR na dalších dvacet let. *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* obsahovalo oficiální vysvětlení politického vývoje roku 1968, které odsoudilo reformní proud ve společnosti, sledovalo linii tzv. Bílé knihy sovětských propagandistů.¹²³ Občanská hnutí, včetně Klubu bývalých politických vězňů, v něm byla označena jako protisocialistické a kontrarevoluční organizace napojené na západní rozvědky, jejichž cílem bylo zničení socialismu.¹²⁴

Poučení se stalo předlohou pro veškeré ideologicky zaměřené texty a projevy politiků, přičemž klíčové fráze bývaly v rámci propagandy mechanicky přenášeny bez větších změn.¹²⁵ Název K 231 se tak objevoval pouze ve společnosti kontrarevolučních organizací, pravicových, oportunistických, protikomunistických nebo antisocialistických sil a agentů západních rozvědek. Často opakovaný vliv USA byl postavený na kontaktu opozice s emigranty a několika agentů-chodců v řadách bývalých politických vězňů.

Celospolečenské ticho, v němž téma rehabilitací zmizelo spolu s veřejným politickým životem, mohlo navenek působit jako dosažení normalizačního klidu, ale v pozadí pořád docházelo k „mírnějším“ formám perzekuce. Kromě sledování Státní bezpečností bylo členům K 231 neustále připomínáno jejich nejisté postavení závisující na míře tolerance režimu. Současně mohli sledovat zrod svých dvojníků, jejichž plány na rozvrácení republiky byly odhalovány a připomínány v hromadnými sdělovacích prostředcích.

¹²² *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen *ABS*), fond (f.) KR (Svazky kontrarozvědného zpracování), sign. KR-681897 MV, Nigrín, Karel (29. 2. 1904), 3. 10. 1975, s. 2.

¹²³ *K událostem v Československu. Fakta, dokumenty, svědectví v tisku a očitých svědků*, Moskva: Tisková skupina sovětských žurnalistů, 1968, 104. s.

¹²⁴ *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: rezoluce o aktuálních otázkách jednoty strany* schválená na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970, s. 27.

¹²⁵ KOLÁŘ, Pavel, PULLMAN, Michal: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, s. 77.

3.4.1 Nový obraz K 231 v médiích

V době politických změn a návratu cenzury došlo k výrazné proměně výkladu událostí pražského jara, která se týkala také K 231. Od února 1948 se role naprosté většiny bývalých politických vězňů v médiích prakticky nezměnila s výjimkou několika měsíců, kdy sami aktivně a organizovaně vystupovali. V následujících letech na tomto případě došlo ke konstrukci nového propagandistického příběhu o pravém smyslu činnosti klubu, který měl své místo v oficiální státní linii.

Po srpnové okupaci se první zmínka o již rozpuštěném K 231 spolu s KAN objevila v Rudém právu na začátku září. Stručný článek informoval o rozhodnutí ministerstva vnitra neschválit stanovy obou uskupení, ale vzhledem k pozdějšímu vývoji byly důležité odlišné důvody vedoucí k tomuto výsledku. Klub bývalých politických vězňů byl označen jako nadbytečný, vzhledem k přijetí rehabilitačního zákona č. 82/1968 Sb., čímž byl splněn hlavní cíl této organizace. Činnost Klubu angažovaných nestraníků byla ukončena z důvodu jeho politických cílů.¹²⁶

Z těchto článků je zřejmé, že dosavadní prohlášení a vystupování Klubu měla nějakou váhu a stále byla považována za fakta, což zejména platí o jeho apolitické povaze. Zároveň tisk zachovával předchozí otázku ohledně mísení zákonně a nezákonně odsouzených, aniž by zpochybňoval samotnou otázku revizí soudních procesů. Tato přetrvávající nezaujatost netrvala dlouho a od počátku října, kdy začaly být se začaly ve větší míře objevovat zmínky o jeho počínající činnosti v ilegalitě¹²⁷ a aktivitě členů, kteří emigrovali pod vedením bývalého generálního tajemníka Jaroslava Brodského.¹²⁸

Události pražského jara byly v Rudém právu vykládány jako činnost blíže neurčených protisocialistických sil, jež využívaly demokratizačních procesů k získávání vlivu. V otištěné Rezoluci listopadového pléna ÚV KSČ byly občanské iniciativy zde ještě byly označovány jako projevy obrodných tendencí a výsledky Akčního programu, které se snažily ovládnout pravicové skupiny usilující i o obnovu sociální demokracie.¹²⁹ Nejednoznačný přístup k uplynulému období ze strany politiků odpovídal probíhajícím neshodám uvnitř komunistické strany, kde se střetávaly názory reformního a konzervativního křídla. Dokud mocenský boj

¹²⁶ *Rudé právo*, 6. 9. 1968, s. 2.

¹²⁷ *Rudé právo*, 3. 10. 1968, s. 7.

¹²⁸ *Rudé právo*, 15. 11. 1968, s. 7.

¹²⁹ *Rudé právo*, 19. 11. 1968, s. 3.

probíhal, pokračovala i některá rehabilitační řízení a byl zahájen proces s některými příslušníky StB.¹³⁰

V nekomunistickém tisku se dál udržela podpora polednové politiky a stranické deníky si zachovaly určitou míru otevřenosti i v případě umírněného Rudého práva, kde do té doby vycházely i komentáře podporující Smrkovského¹³¹. V roce 1969 se možnosti médií na udržení otevřené debaty se zmenšovaly s opětovně zaváděnou kontrolou a personálními změnami, což vedlo k omezování politických diskuzí ve vysílání. Například Tribuna už v lednu publikovala článek pojednávající o nelegálním fungování K 231, jeho konspirativní činnosti a udržování kontaktu s emigranty.¹³² Definitivní konec této otevřenější linie nastal 17. dubna, když se Gustav Husák stal prvním tajemníkem a mnoho novinářů Rudého práva včetně šéfredaktora bylo vyměněno. Uzavřením kapitoly bylo Slovo do vlastních řad, které bylo oznámením o návratu do původních kolejí.¹³³

Následně se v tisku spustila kritika Alexandra Dubčeka a jeho reformní politiky a veškeré opoziční organizace byly popsány jako součást protikomunistické kampaně, včetně K 231.¹³⁴ S postupujícím vytvářením narativu o pražském jaru se přidávaly i zprávy o zájmu Klubu na likvidaci StB¹³⁵ a v otištěném referátu G. Husáka byl zařazen mezi pravicové a oportunistické síly vytvářející nátlak na stranické orgány.¹³⁶ Během června se v rozhovoru s ministrem vnitra Pelnářem objevila zmínka o působení Brodského a Rambouska v zahraničí¹³⁷ a v dalším článku už byl Klub 231 spolu s KAN a sociálními demokraty napojen na západní zpravodajská centra.¹³⁸ Údajně tak mělo docházet k vzájemné koordinaci ideologických a politických akcí.

Z apolitické organizace se během dvou měsíců stala pravicově orientovaná součást dezintegračních procesů v komunistické straně. Díky emigraci velké části členů mohlo dojít k jednoduchému propojení s dobře známou hrozbou západního imperialismu, který využil i další dvě výrazné demokratizační iniciativy. Při konstruování „pravé tváře“ K 231 mu byl navíc přidělen i hlavní cíl, tedy zrušení Státní bezpečnosti, které se bývalí političtí vězni měli nutně chtít pomstít.

¹³⁰ DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*. s. 45.

¹³¹ *Tamtéž*, s. 51.

¹³² *Tribuna*, 22. 1. 1969, s. 6.

¹³³ *Rudé právo*, 17. 5. 1969, s. 1-2.

¹³⁴ *Rudé právo*, 19. 5. 1969, s. 7.

¹³⁵ KROUPA, V. *Bezpečnost a polednový vývoj*, In: *Rudé právo*, 29. 5. 1969, s. 5.

¹³⁶ *Hlavní úkoly strany v současné situaci. Referát soudruha dr. G. Husáka na plénu ÚV KSČ* 29. května 1969, In: *Rudé právo*, 2. 6. 1969, s. 12.

¹³⁷ AMBROŽ, J., *Pro bezpečnost republiky a jejích občanů*, In: *Rudé právo*, 19. 6. 1969, s. 3.

¹³⁸ BRANICKÝ, M., *Pohár Ideologického bolehlavu*, In: *Rudé právo*, 24. 6. 1969, s. 3.

V průběhu léta a s blížícím se výročí okupace se k tomuto příběhu přidaly i zprávy o snaze členů již zrušeného Klubu 231 proniknout do stran a organizací Národní fronty, jelikož si uvědomili blížící se konec jejich organizace a usilují o politický vliv. Ve stejném článku byla uveřejněna zpráva o setkání jednoho člena s pracovníkem CIA ve Vídni během května 1968. Následně měl jeden špión americké tajné služby přicestovat do Československa a přidat se do řad Klubu.¹³⁹ Na stránkách Rudého práva tak byl vytvořen obraz vnitřních nepřátel usilujících o moc v podobě bývalých politických vězňů, kteří se spojili s nepřítelem z vnějšího prostředí.

Další článek *Protisocialistická podstata KAN* poukazoval na propojení Klubu angažovaných nestraníků s K 231 při zakládání lokálních poboček v Československu a vysokou míru nacionalismu v obou uskupeních.¹⁴⁰ O dva dny později vyšel v Rudém Právu článek věnující se Klubu bývalých politických vězňů, v němž jsou přímo označeni za právoplatně odsouzené osoby s jasnými politickými cíli. Součástí textu byla i výpověď údajné svědkyně schůze K 231 v Přerově, která přirovnávala jejich vystupování k fašistickým tendencím politiky třicátých let. Dále líčila nenávistnou atmosféru a otevřeně prohlašované plány fyzicky odstranit všechny členy KSČ, které se měly začít uskutečňovat od počátku září.¹⁴¹ Tím svědectví končilo, ale spásná role vojsk Varšavské smlouvy nemohla být zpochybněna. Dalším příspěvkem bylo zveřejnění jmen a příčin uvěznění členů K 231, které mělo dokazovat většinové zastoupení opravdových zločinců nebo agentů.¹⁴²

Z organizací, jejichž existence byla důkazem obnovující se demokratizace a plurality ve veřejném prostoru během pražského jara, se stával sjednocený proud prakticky bez rozdílů. V případě bývalých politických vězňů byl do velké míry zpochybněn smysl rehabilitací, i když v pozadí stále zůstávala malá skupina nezákonně odsouzených, mezi které patřil i Gustav Husák. Určitou pozornost těm pravým obětem soudních procesů z 50. let věnoval ve svém říjnovém příspěvku Jiří Hečko s výzvou k jejich zapojení do rozvoje socialismu, čímž by spíše dokázali svou nevinu než žádostmi o odškodnění.¹⁴³ Byli tedy částečně zařazeni do kategorie vnitřních nepřátel-příživníků, u kterých je šance na převýchovu a návrat mezi řádné občany.

Do konce roku se podobné zmínky objevovaly na stránkách Rudého práva v častých komentářích a zprávách odhalujících nové poznatky k událostem předchozího roku. Ze

¹³⁹ *Co dokazují dvě tajné zprávy bývalého ministra vnitra Josefa Pavla*, In: *Rudé Právo*, 2. 8. 1969, s. 2.

¹⁴⁰ SMRČINA, J., *Protisocialistická podstata KAN*, In: *Rudé právo*, 13. 8. 1969, s. 3.

¹⁴¹ HÁJEK, M., *Síť K 231 a její úloha*, In: *Rudé právo*, 15. 8. 1969, s. 3.

¹⁴² *Tribuna*, 10. 9. 1969, s. 16. Podobný seznam vyšel také o rok později, tentokrát se jmény novinářů podporujících protisocialistické síly-*Tribuna*, 4. 2. 1970, s. 16.

¹⁴³ HEČKO, J., *Rehabilitace ano...ale takto ne!*, In: *Rudé právo*, 25. 10. 1969, s. 3.

zaniklých klubů se v rétorice strany stala sjednocená pravice přizpůsobující se různým skupinám ve společnosti, aby vytvořila propojenou síť v zemi. Její taktikou měla být neangažovanost a vyčkávání na vhodnou příležitost,¹⁴⁴ čímž zůstala v té propagandou vytvořené podobě kombinující skryté vnitřní nepřátele s napojením na zahraniční vlivy.

K 231 se opětovně objevoval ve zmínkách o neúspěšné snaze jeho členů proniknout do Národní fronty nebo o údajných přechodech hranic ozbrojenými agenty Západu v létě 1968. Tito diverzanti se následně měli vmísit do řad Klubu, aby se po následném neúspěchu spolu s bývalými politickými vězni pokoušeli o útěk do zahraničí.¹⁴⁵ V následujících letech jsou bývalí političtí vězni také zmiňováni v článcích o činnosti pohraniční stráže nebo o plánovaném připojení Chebska k SRN ve snaze o obnovení Velkoněmecké říše, čemuž se snažily napomoci pravicoví oportunisté.¹⁴⁶

Podobné typy zpráv vycházely i v průběhu roku 1970 až do června, kdy byl K 231 zahrnut do článku pojednávající o kontrarevoluci. V této finální podobě se už Klub bývalých politických vězňů spolu s Klubem angažovaným nestraníků objevil v zásadním dokumentu pro období normalizace vydaném v prosinci téhož roku. *Poučení z krizového vývoje* ho popisuje jako protisocialistické a kontrarevoluční organizace napojené na západní antikomunistická centra, které otevřeně usilovaly o pomstu za únor 1948.¹⁴⁷ V tomto dokumentu se definitivně ustálil obraz Klubu 231 pro následující dvacetiletí.

V několika článcích bylo označení „různí Rambouskové“ využíváno prakticky jako synonymum pro podezřelé osoby, sabotéry a zahraniční agenty¹⁴⁸ a Brodský byl jmenován „apoštolem kontrarevoluce“ v článku objasňujícím důvody vyloučení ministra vnitra Pavla z KSČ.¹⁴⁹ Podobným spojenectvím reformních politiků s K 231 bylo argumentováno i v článcích odsuzujících J. Smrkovského, O. Černíka a A. Dubčeka. Otázce emigrace se dále věnoval článek Poúnoroví a posrpnoví, v němž autor konstatuje nejednotnost československého exilu, která byla zapříčiněna destruktivní povahou jednotlivých skupin.¹⁵⁰

Celý proces byl typickým výsledkem práce agentů StB a propagandistů, kteří na základě nasbíraných informací vytvářeli zastrašující a dehonestující kampaně.¹⁵¹ S koncem ostré fáze

¹⁴⁴ MOC, M., *Žádné návraty*, In: *Rudé právo*, 13. 12. 1969, s. 1.

¹⁴⁵ VANĚK, J., *Poplach na hranici*, In: *Rudé právo*, 30. 12. 1969, s. 1.

¹⁴⁶ VÁCLAV, J.: *O působení pravicových sil na Chebsku*, In: *Pravda*, 27. 5. 1970, s. 4.

¹⁴⁷ *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ : rezoluce o aktuálních otázkách jednoty strany* schválená na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970, s. 27.

¹⁴⁸ *Rudé právo*, 28. 2. 1970, s. 6., *Rudé právo*, 11. 7. 1970, s. 3., *Rudé právo*, 1. 10. 1972, s. 2.

¹⁴⁹ HEČKO, J.: *Pod lampou bývá tma. K vyloučení J. Pavla z KSČ*. In: *Rudé právo*, 13. 3. 1970, s. 3.

¹⁵⁰ KOKEŠ, J.: *Poúnoroví a posrpnoví*, In: *Rudé právo*, 1. 9. 1970, s. 6.

¹⁵¹ CAJTHAML, Petr: *Politický úkol: aktivní opatření v období krize komunistického režimu*. In: *Securitas imperii*, sv. 17/2, 2010, s. 104.

normalizace značně kleslo množství zmínek o klubu v tisku, ale každoročně se objevilo několik zpráv opakující podobné scénáře. Nejčastěji se jednalo o připomínky kontrarevolučních snah, současné pokusy členů o proniknutí do Národní fronty a výraznější vystupování exilové organizace¹⁵² včetně výkladu publikovaných knih. Určitým probuzením bylo vystoupení Charty 77¹⁵³, kdy byl klub tradičně zařazen k ostatním kontrarevolučním silám. Přesto státní propaganda nijak nevyužila osob zapojených v obou hnutích ani srovnání s VONS, který z pohledu strany stejným způsobem zpochybňoval práci bezpečnostních složek.

K 231 a ostatní organizace pražského jara byly opakovaně zmiňovány jako potenciální hrozby pro bezpečnost společnosti, které po prvotním neúspěchu čekají na vhodnou příležitost k zahájení ofenzivy. Nezávislá hnutí s vývojem výkladové linie prakticky srostla s reformními komunisty a vytvořila z nich ideově jednotnou frontu usilující o zničení komunismu. Klub v tisku vystupoval jako nástroj pro neustálé připomínání abnormálních událostí roku 1968 a současně se stal jedním ze symbolů označujících jakékoliv pochybné osoby nebo události. V mediálním prostoru zůstali bývalí političtí vězni v roli spravedlivě odsouzených zločinců, což znamenalo opětovné zamlčování výsledků revizních komisí z šedesátých let.

3.5 Bývalí političtí vězni pod dohledem StB

Normalizace poměrů pro bývalé politické vězně znamenala opětovné vykázní na okraj společnosti a řadu mimosoudních represí, které znepríjemňovaly jejich snahu o vedení občanského života. Jakkoli byli potenciální nepřátelé režimu a opoziční skupiny nesourodou společenskou vrstvou, na základní úrovni sdíleli roli nenávratně vyloučených osob. V souvislosti s jinými politickými cíli, jejichž hlavním přínosem pro lidi byl klid a soukromí, vznikla určitá podoba spokojeného života na slušné úrovni, která pro nepohodlná sdružení zůstala nedosažitelná.

Režim jim neumožňoval odloučení od jakékoliv minulé činnosti, kterou považoval za politicky motivovanou, čímž aktivně bránil jejich zařazení do tzv. šedé zóny.¹⁵⁴ Řada aktivnějších odpůrců režimu by na tichou smlouvu se státním aparátem zřejmě nepřistoupila, ale nelze přesněji určit o jak velký počet osob se v sedmdesátých letech jednalo. Přesto musela

¹⁵² *Rudé právo*, 15. 6. 1972, s. 2.

¹⁵³ *Pravda*, 25. 1. 1977, s. 2., *Rudé právo*, 17. 1. 1977, s. 2.

¹⁵⁴ „Šedá zóna“ je označení většiny československých občanů, kteří se v období normalizace vzdali jakékoliv politické aktivity, aby mohli vést poklidný život. RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, s. 297.

být možnost klidného života v ústraní lákavou nabídkou, zejména v případě bývalých politických vězňů, kteří byli z velké části ve vyšším věku nebo měli značně podlomené zdraví.¹⁵⁵ Jejich oficiální usilování o nápravu minulých chyb ve jménu morálních principů a všeobecného smíření nic neměnilo na realitě, v níž se nevratně stali nepřáteli státu.

Jedním z důvodů vytvoření této bariéry byly obavy z jejich vlivu na společnost a možnost aktivizace občanského odporu proti komunistickému vedení ve snaze o zvrácení srpnových událostí.¹⁵⁶ Toto opodstatnění značně ztratilo svůj smysl po konci ostré fáze normalizace, kdy byla opozice úspěšně zatlačena do pozadí a společnost přijala nabízené existenční jistoty reálného socialismu. Přesto byl výrazný liberalizační proces s roku 1968 dostatečným důvodem k opatrnosti ze strany Husákova vedení.

Druhým důvodem byl značný význam opozice pro samotnou legitimizaci vlády komunistické strany v Československu. Jak již bylo zmíněno dříve, vedoucí členové KSČ již nezáviselo na domácí podpoře obyvatelstva, ale na sovětském vlivu a armádě, která je dosadila na nejvyšší pozice pod záminkou boje proti kontrarevoluci. Existence antisocialistických sil, a jinými slovy tedy konstrukce nepřítelů, uvnitř státu v oficiálním výkladu ospravedlňoval intervenci vojsk Varšavské smlouvy, bezpečnostní politiku i pobyt cizí armády. Bez nich by konzervativní komunisté ztráceli argumenty pro odstranění reform a opětovné zavedení kontroly, což by zpochybňovalo jejich vlastní postavení.

Určení třídního nepřítelů do značné míry formovalo zahraniční i domácí politiku, která byla občanům státu prezentována jako obranné jednání.¹⁵⁷ Od těchto metod komunistický režim neupustil až do svého zániku na konci osmdesátých let. Neustálou policejní šikanou a hrozbou soudních represí stát udržoval opozici aktivní, jelikož jí nutil k obraně, která mu dodávala legitimitu. Současně ji Státní bezpečnost držela ve slabém postavení s pomocí rozsáhlé sítě agentů a spolupracovníků, což umožňovalo její případné rozbití zevnitř. Normalizační režim tedy nemohl fungovat bez zachování jakési latentní hrozby, která mu umožňovala kontrolu veřejného života.

Proto byl každé výraznější odlišnosti od normálu připisován, často skutečně vyhoceným jazykem, politicky konfrontační charakter, bez ohledu na jeho původ a podstatu.¹⁵⁸ V situaci, kdy se státní aparát soustředil na udržení naprostého klidu a pořádku ve společnosti, se i relativně běžné projevy občanského života mohly dostat na hranici politického projevu a

¹⁵⁵ PINEROVÁ, Klára: *Do konce života. Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*, s. 285.

¹⁵⁶ KOLÁŘ, Pavel, PULLMAN, Michal: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, s. 64.

¹⁵⁷ NEČASOVÁ, Denisa: *Obrazy nepřítelů v Československu 1948-1956*, s. 12.

¹⁵⁸ FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*, s. 181.

jejich výklad závisel na momentální míře ostražitosti bezpečnostních složek. K přehnanému zveličování významu drobných nebo nezáměrných projevů ze strany StB docházelo v mnoha případech.¹⁵⁹ Tento stav vyvolal neočekávaný vznik Charty 77, což byla opět reakce na zásah režimu proti hudebnímu undergroundu, jenž se tak stal novou skupinou náležející k opozici.

Do té doby se represe týkaly hlavně zaniklých sdružení a odpůrců konzervativního křídla KSČ, přičemž politický boj uvnitř strany byl aktuálnějším tématem. Po nástupu Husáka se strana neuchýlila k soudním procesům s bývalými reformisty, kteří byli místo toho vyloučeni a jejich příznivci přišli o své funkce ve vlně čistek. Členové K 231 pod jménem organizace nevystupovali s otevřenou podporou reformních komunistů a urychleně se stáhli z veřejného prostoru v obavě z postihů.¹⁶⁰ Někteří jednotlivci se samostatně zapojili do protestů proti politickým změnám, ale Karel Nigrín se v dopise Dubčekovi distancoval od aktivit klubu v exilu, což byla reakce na první zprávy v tisku o jejich údajné ilegální aktivitě.

V porovnání s počátkem šedesátých let se v životech propuštěných vězňů neodehrála natolik výrazná změna z hlediska jejich postavení jako občanů druhé kategorie, které přetrvalo až do roku 1989. Po celé trvání pražského jara existovalo pod Ministerstvem vnitra oddělení, které se věnovalo problematice „rozboru činnosti nepřátelských osob z řad bývalých potrestaných“¹⁶¹. Ani oslabení bezpečnostního aparátu během pražského jara neznamenal upuštění od dohledu nad amnestanty a StB dál pokračovala ve shromažďování materiálu o členech K 231 na úrovni okresních a krajských poboček.

Během podzimu StB vypracovala shrnující zprávy o působení K 231 a nashromáždila materiály o členech, kteří se během pražského jara vyjadřovali proti komunistickému vedení, které následně propagačně využívala. Již v květnu 1968 pracovala na odhalení nepřátelských agentů, kteří infiltrovali klub.¹⁶² I přes zničení velké části klubové dokumentace měla k dispozici také podrobné informace ze schůzí krajských a okresních poboček, které poskytovaly dobrý přehled o rozmístění bývalých vězňů.

¹⁵⁹ VILÍMEK, Tomáš: Projevy rezistenčního chování v Československu v letech 1969-1989, In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*, s. 265.

¹⁶⁰ HOLEČKOVÁ, Marta Edith, *Vězeňská zkušenost padesátých let jako svěbytný historický fenomén?*, In: *Soudobé dějiny 2019* (vol. 26) 2-3, s. 377.

¹⁶¹ BURSÍK, Tomáš: *Klub 231, ministerstvo vnitra a jeho analytický odbor v roce 1968*, In: *Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro: sborník k mezinárodní konferenci pořádané v Praze ve dnech 7.-9. září 2008*, s. 103.

¹⁶² BURSÍK, Tomáš: *Klub 231, ministerstvo vnitra a jeho analytický odbor v roce 1968*, In: *Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro: sborník k mezinárodní konferenci pořádané v Praze ve dnech 7.-9. září 2008*, s. 104.

Po okupaci Bezpečnost zaznamenala zmatek mezi funkcionáři klubu a řadu případů, kdy se v obavě ze zatčení zdržovali mimo místo bydliště a scházeli se pouze v malých skupinách. V souvislosti s rušením klubu vedení K 231 neoficiálně žádalo členy, aby využili možnost legálního vycestování v případě odchodu do zahraničí a následně nevystupovali pod jménem klubu.¹⁶³ V řadách měst byly evidovány pokračující schůzky v bytech bývalých politických vězňů i po jeho zrušení. Účelem těchto aktivit mělo být organizování činnosti k narušování socialistického zřízení nebo přípravy k emigraci.

Základem jejich sledování bylo přesvědčení, že klub bude dál fungovat v ilegalitě a čekat na příležitost k provedení státního převratu. V jedné ze shrnujících zpráv bylo zaznamenáno plánování atentátu na Antonína Novotného několika členy, kteří se v blízkosti jeho bydliště scházeli.¹⁶⁴ V souvislosti s probíhajícími protesty proti okupaci docházelo i k fyzickým útokům na některé funkcionáře KSČ, výhrůžkám nebo přípravám ozbrojeného vzdoru, i když k násilnostem docházelo ve velmi malé míře.¹⁶⁵ Několik příslušníků K 231 bylo zatčeno za podobné činy¹⁶⁶, což poskytovalo argumenty pro označení celé organizace za spolek kriminálních živlů.

Z původních osmdesáti tisíců členů se otevřeným nesouhlasem s normalizačním režimem projeví ti, kteří emigrovali a následně se k událostem v ČSSR vyjadřovali. Případů aktivního odporu a trestní činnosti bylo naprosté minimum, přestože StB a tisk jednotlivé kauzy záměrně zveličovaly. Naprostá většina bývalých politických vězňů se v rámci možností vyhýbala jakékoli potenciálně podezřelé aktivitě, což jim ovšem neumožnilo vedení normálního života na úrovni obyčejných občanů.

Členové klubu se i nadále scházeli v malém počtu na lokální úrovni, nejčastěji ve dvojicích, protože každá větší akce se mohla agentům StB jevit jako důkaz nějaké organizované činnosti. Nejčastěji se vzájemně navštěvovali ve svých bytech nebo restauracích, všude si však byli vědomi možnosti odposlechu. Z mnoha záznamů je evidentní velká opatrnost při rozhovorech, které se často týkaly všedních záležitostí z osobního života, a pouze výjimečně se zmínili o mezinárodní situaci nebo zprávách od členů v zahraničí.

¹⁶³ ABS, f. A 2/3, i. j. 2281, Některé materiály k činnosti K-231 a KAN. Zpráva o činnosti K-231 v Jihočeském kraji. s. 7. (17. 3. 1969)

¹⁶⁴ ABS, f. A 7, Činnost klubu 231 – poznatky, i. j. 584, (27. 11. 1968)

¹⁶⁵ VILÍMEK, Tomáš: Projevy rezistenčního chování v Československu v letech 1969-1989, In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*, s. 235.

¹⁶⁶ Například Jan Mašek z Kynšperka nad Ohří, který byl předán k trestnímu stíhání za urážení a vyhrožování členům KSČ. Z: Roční zpráva o činnosti O-StB Cheb, (18. 12. 1968), Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/srpen1968/cinnost-stb/stb-pl17.pdf>

V průběhu sedmdesátých let agenti Státní bezpečnosti pokračovali ve sledování bývalých členů za účelem odhalování protisocialistických tendencí, kontaktů se zahraničím a snah o získání vlivu.¹⁶⁷ Do této oblasti spadaly i pokusy jednotlivců o vstup do organizací Národní fronty, které byly v tisku využívány jako důkazy jejich úsilí o vytvoření podzemní sítě a ovlivňování obyčejných lidí. K určité změně došlo na podzim 1970, kdy byli evidovaní činitelé K 231 a Slovenské organizace na ochranu lidských práv rozděleni do několika kategorií podle nebezpečnosti.¹⁶⁸

O značnou část bývalých členů ztratila Bezpečnost zájem a soustředila se na aktivní centra, zejména v okruhu Karla Nigrína, který byl evidován v osobním svazku pod názvem „Předseda“. Ten byl vyhledáván bývalými členy, kteří ho navštěvovali v jeho pražském bytě, z nichž se často setkával s Františkem Melicharem, Vilémem Hejlem a Čenkem Sovákem. V létě 1969 se několikrát sešli kvůli letákům vyvěšených na Smíchově a podepsaných K 231, v nichž byly některé osoby označovány za agenty StB, což považovali za možnou provokaci ze strany bezpečnostních složek.¹⁶⁹

Ze schůzek bylo vyvozováno jejich vzájemné utvrzování v nenávisti vůči socialismu a přetrvávající naděje na změnu zásahem Západu, ale současně se neshodovali v názorech na činnost emigrace. Nigrín kritizoval aktivitu Brodského v zahraničních médiích, kterou naopak Melichar považoval za příčinu podpory a zájmu zahraničních novinářů.¹⁷⁰ Zároveň uvažovali o přítomnosti provokatérů v řadách exilového klubu v případě prohlášení o dobré ilegální síti K 231 jednoho z členů, který byl v dokumentu označen jménem „KRAUS“.¹⁷¹

Informovanost bezpečnostních složek o činnosti bývalých politických vězňů v Torontu byla do značné míry zřejmá ze zpráv v tisku, které vycházely z „operativního svazku ke kontrole kanálu mezi funkcionáři K-231 v emigraci a ČSSR“. Bezpečnostní složky se dostaly i k informacím o připravovaném vydání Zprávy dokumentační komise K-231,¹⁷² což dál zhoršovalo postavení členů v Československu, kteří zůstávali v kontaktu se známými a příbuznými v zahraničí.

¹⁶⁷ BURSÍK, Tomáš: *Klub 231, ministerstvo vnitra a jeho analytický odbor v roce 1968*, In: *Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro: sborník k mezinárodní konferenci pořádané v Praze ve dnech 7.-9. září 2008*, s. 106.

¹⁶⁸ ABS, f. A 6/4, i. j. 1303, Rozkaz MV č. 44/1970. Evidování a rozpracování nepřátelských osob. S. 3. (30. 9. 1970)

¹⁶⁹ ABS, f. KR, Melichar, František (7. 10. 1920), sign. KR-680797 MV (4. 6. 1969)

¹⁷⁰ ABS, f. KR, Nigrín, Karel (29. 2. 1904), sign. KR-681897 MV (7. 6. 1975)

¹⁷¹ ABS, f. KR, Melichar, František (7. 10. 1920), sign. KR-680797 MV (7. 1. 1975)

¹⁷² ABS, f. KR, Gruber, Ladislav (26. 6. 1921), sign. KR-673642 MV (25. 10. 1972) s. 2.

Pozornost Státní bezpečnosti se na „Předsedu“ ještě výrazněji upřela, když se po záchvatu mrtvice začal zhoršovat jeho zdravotní stav. Během jedné návštěvy sdělil ostatním, aby si našli jeho nástupce, což vedlo agenty k domněnce o existenci nějakých materiálů z dob činnosti K 231, k jejímu potvrzení však nedošlo. V zaznamenaných rozhovorech řešili i opakované předvolávání k výslechům, které se týkalo prakticky všech členů K 231, s nimiž zůstávali v kontaktu. Nátlak policie a nabídky na spolupráci vedly k úvahám o potenciálních informátorech mezi jejich přáteli, z nichž podezření padlo na Felixe Nevřelu.

Stejně jako v ostatních opozičních skupinách si i mezi bývalými politickými vězni Státní bezpečnost vytvořila několik tajných spolupracovníků, aby si zajistila kontrolu nad konkrétními skupinami. Následkem konstantní policejní šikany s ní spolupracoval například členy klubu podezíraný Nevřela, ale také Ladislav Stočes, Josef Kysela a v okruhu Karla Nigrína právě Čeněk Sovák.¹⁷³

V souvislosti s vznikem Charty 77 se znovu projevila opatrnost a rezignace na zlepšení situace, jelikož „Předseda“ usiloval v této otázce o zdrženlivost všech členů K 231. Samotné prohlášení považoval za neseriózní a nesmyslný podnik, který se brzy rozpadne, proto by podle něj bylo nebezpečné se z pozice bývalých politických vězňů angažovat a znovu se stát terčem perzekuce. V souvislosti s tímto prohlášením považovala StB dosavadní opatření v centru klubu za úspěšná, jelikož zabránila jeho zapojení do nepřátelské činnosti.¹⁷⁴

V případě Klubu 231 postupovaly bezpečnostní složky obdobně jako u ostatních opozičních uskupení z šedesátých let, která se snažily dostat pod kontrolu a dosáhnout jejich rozpadu. Agenti a propagandisté Státní bezpečnosti zpracovali nashromážděné materiály o činnosti, skutečném cíli a motivaci bývalých politických vězňů doma i v zahraničí do ucelené podoby¹⁷⁵, kterou mohli prezentovat veřejnosti a vedení KSČ jako další poraženou složku kontrarevolučních sil.

Vzhledem ke sdružování politických vězňů po propuštění v době společenského uvolňování se však nejednalo o žádný posun v jejich aktivitě. Nepřátelské osoby z K 231 se snažily o nenápadný život bez dalšího úsilí o rehabilitace nebo organizovaného sdružování s ostatními sdruženími bývalé opozice ve strachu, že by jim taková činnost zapříčinila další

¹⁷³ BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš, HALLA, Josef, HOPPE, Jiří: *Aby se to už neopakovalo. Katalog k výstavě o dějinách sdružení bývalých politických vězňů K-231*, s. 64.

¹⁷⁴ ABS, f. KR, Nigrín, Karel (29. 2. 1904), sign. KR-681897 MV (25. 5. 1977)

¹⁷⁵ CAJTHAML, Petr: *Public relations pro Státní bezpečnost. Bezpečnostní propaganda v letech 1968-1971*. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek, Praha: Archiv bezpečnostních složek et al. 6, (2009,) s. 219.

soudní perzekuci. Do velké míry nezůstaly izolované jen od jiných odpůrců režimu, ale i mezi sebou se setkávaly v malé míře na základě osobních vztahů a blízkosti jejich bydliště.

Když klub svého cíle nedosáhl a na počátku září 1968 byl zrušen, znamenalo to jeho opravdový rozpad, na který přímo navázala organizace v zahraničí. Ale v prostředí Československa to byla zaniklá platforma, jejíž členové se většinou smířili s neúspěchem a nesmyslností jakékoli další aktivity. Lze tak soudit, že paradoxně udržovala odkaz K 231 nejsilněji právě státní propaganda a síť agentů, kteří jeho domnělou funkci v ilegalitě potřebovali pro výrobu třídního nepřítele a ospravedlnění bezpečnostní politiky.

3.5.1 K 231 jako součást opozice

Klub bývalých politických vězňů byl od samotného založení sdružením osob s odlišnými politickými názory, společenským postavením i důvodem jejich stíhání v padesátých letech. Za své sjednocení paradoxně vděčili komunistickému režimu, jelikož jeho represe je ve výsledku sblížily a následná možnost rehabilitace jim dala společný cíl. Současně to však znamenalo relativně nízkou soudržnost členů v rámci celého sdružení.

V této organizaci sdružující desetitisíce lidí se nacházelo velké množství vzájemně se prolínajících skupin. První typ byl založený na osobních kontaktech z doby před nástupem komunistického režimu, kam patřili například členové církevních nebo kulturních organizací, politických stran a účastníci odboje. Druhé rozdělení souviselo s pobytem v ženských nebo mužských věznicích, kde se již setkávali lidé odsouzení z různých důvodů.¹⁷⁶ Třetí typ vycházel z místa jejich pobytu po propuštění, když se scházeli v menších skupinkách. Toto propojení sice umožnilo snadné rozšíření povědomí o klubu na jaře 1968, ale také zapříčinilo jeho relativně rychlý rozpad po okupaci.

Pozůstatky těchto vazeb sice v určité podobě přetrvaly, ale v ČSSR se jednalo o velmi malé skupiny lidí, kteří aktivně zůstávali v kontaktu. K 231 zanikl, aniž by předtím vystupoval na podporu reformního hnutí, a s jeho koncem pramenila veškerá aktivita členů z jejich osobního postoje.¹⁷⁷ Kromě dříve zmíněných případů emigrace a spontánních projevů rezistence se někteří z bývalých politických vězňů odmítli podřídit státní politice a svým působením se stali součástí disentu, který byl napojený na mezinárodní veřejnost.¹⁷⁸

¹⁷⁶ BOUŠKA, Tomáš, PINEROVÁ, Klára, LOUČ, Michal (eds.): *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*, s. 38.

¹⁷⁷ MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita*, s. 187.

¹⁷⁸ OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*, s. 49.

Vzhledem k roztržitému opozici se zařadili do skupin, ke kterým ideově náleželi již v šedesátých letech. V případě Růženy Vackové to byl okruh kolem Josefa Zvěřiny a Oty Mádra, se kterými byla v padesátých letech odsouzena. Během normalizace se podílela na činnosti křesťanského opozičního proudu a podílela na organizaci bytových seminářů, kde připravovala přednášky o dějinách umění.¹⁷⁹ Vilém Hejl byl po zániku řady časopisů, v nichž publikoval, zařazen mezi zakázané autory, proto se věnoval produkci a šíření samizdatové literatury, která vycházela v zahraničí.

Na rozdíl od skupiny bývalých politických vězňů kolem Nigrína se oba přidali k signatářům Charty 77, což pro ně znamenalo další vlnu útlaku a šikany. Na určitou provázanost disentu s odpůrci režimu z padesátých a šedesátých let odkazovala v rámci mediální kampaně komunistická propaganda už od první zmínky Charty v tisku¹⁸⁰. Stejným způsobem byl zmiňován i po vzniku Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, kdy ho tisk označil za součást „podhoubí“ umožňujícího další antikomunistické projevy.¹⁸¹

Ale v této době už K 231 nehrál žádnou reálnou roli v domácí opozici a spojení se signatáři i akce na podporu odsouzených v tzv. Pražském procesu organizoval zahraniční Klub bývalých politických vězňů. V obecném měřítku získával disent pozornost a podporu hlavně ze zahraničí, kde rezonoval jeho požadavek na dodržování lidských práv. Mezinárodní význam zastupoval chybějící podporu v Československu, která byla důsledkem izolace od veřejnosti a rozdílné přístupy jednotlivých částí opozice. To je také možný důvod, proč se Vacková ani Hejl nepřidali k aktivním členům VONS, i když tato iniciativa přímo vycházela z Charty a věnovala se nezákonným soudním procesům.

Přesto existuje určitá podobnost K 231 a disentu v období normalizace na základě jejich snahy o apolitické vystupování. V obou případech se jednalo o skupiny lidí, které byly formovány z občanské iniciativy v reakci na působení komunistického režimu, který je vyloučil na okraj nebo až mimo socialistickou společnost. Jednoznačné důkazy o nezákonném jednání státu si získávaly pozornost veřejnosti a byly jasným důkazem přetrvávajícího útlaku občanů, i když byl v období normalizace více skrytý.

Jejich existenci a veřejné vystupování režim pochopitelně vnímal jako politicky motivovaný útok, jelikož nepoukazovaly na jeho chyby, ale na záměrné odstraňování nepohodlných osob a porušování práva. Obě hnutí zároveň organizovala právní a finanční

¹⁷⁹ HOLEČKOVÁ, Marta Edith, *Vězeňská zkušenost padesátých let jako svébytný historický fenomén?*, In: *Soudobé dějiny* 2019 (vol. 26) 2-3, s. 377.

¹⁸⁰ *Ztroskotanci a samozvanci*, In: *Rudé právo*, 12. 1. 1977, s. 2.

¹⁸¹ *Rudé právo*, 17. 6. 1978, s. 3.

pomoc postiženým osobám, čímž aktivně bojovala proti represivním opatřením a vlastnímu vyřazení z občanské společnosti.

Václav Havel označil K 231 a KAN za nezávislé společenské organismy, které byly přímým výrazem potřeb autentického života v post-totalitním systému¹⁸², podobně jako Charta 77 a VONS. Klub bývalých politických vězňů svou snahou o neutrální a nekonfrontační vystupování vůči komunistické straně do značné míry předcházela nepolitickou politiku, která se prosadila v části disidentského hnutí. Podobná byla i argumentace na základě etiky v případě nápravy nezákonností a dodržování lidských práv, čímž se tyto iniciativy snažily dostat mimo protikomunistický postoj, ale nebylo jim to státem umožněno. Z pohledu režimu usilovaly o podřízení stranické politiky vlastním morálním hodnotám, což ve své podstatě nemohl vnímat jinak než jako kritiku celého systému.

¹⁸² HAVEL, Václav: *Moc bezmocných*, s. 54.

4 Závěr

Komunistický režim v Československu prošel za svou čtyřicetiletou existenci řadou vnitřních proměn, které se promítaly do života občanů. V případě politických vězňů to byl vývoj od tvrdé perzekuce padesátých let k sérii propouštění a naději na dosažení spravedlnosti v následujícím desetiletí, které skončilo naprostou ztrátou iluzí o jakékoli možnosti rehabilitace. Jediné, co zůstalo spolehlivě nezměněné, bylo jejich postavení nepřítele socialistického státu a společnosti, jelikož byli živoucím důkazem minulých chyb a záměrného porušování zákonů.

Avšak už míra jejich nebezpečnosti s postupem času kolísala. Z původních „mužů určených k likvidaci“ se v průběhu uvolňování stali nejdříve „bývalí lidé“ a až později se političtí vězni ocitli pod stabilním označením „nepřátelské osoby“. Spolu s omezením represí je to další doklad postupného snižování míry násilí, které socialistický režim uplatňoval proti svým oponentům uvnitř republiky, podobně jako upustil od zastrašování v podobě veřejných soudních procesů. Současně však nikdy nebyli zbaveni stigma trestance a neustálé podezřívání z politické aktivity je pronásledovalo a omezovalo až do pádu komunistického režimu. Jejich vlastní snaha o apolitické vystupování před i po srpnové okupaci nic neznamenala ani v době, kdy se režim cíleně snažil potlačit veřejný život.

Pod vládou jedné strany z principu nemohl existovat odlišný názor, který by nebyl vykládán jako politicky motivovaná kritika, což se týkalo i činnosti, jež byla v určité době v souladu s oficiální linií komunistického vedení. Jedinými výjimkami byli někteří komunističtí funkcionáři, kterým se podařilo včas přizpůsobit dobovým změnám. Tím vznikala poněkud paradoxní situace vrcholící v druhé polovině sedmdesátých let, kdy byla minulost prvního tajemníka a pozdějšího prezidenta Gustava Husáka v mnoha ohledech totožná s důvody, kvůli kterým byla část obyvatel vyloučená na okraj společnosti.

Při pohledu na působení Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných se K 231 zdá být ideově nejbližším ze všech hnutí pražského jara. Ve snaze o upozornění a nápravu nezákonností páchaných státem vznikly tyto podoby nepolitické politiky, která se oficiálně formovala až v období normalizace. Ani jedno sdružení neusilovalo o vytvoření politické strany nebo dosažení výraznějšího vlivu, aby otevřeně útočilo na postavení komunistické strany. Přesto se zde projevila typická přecitlivělost režimu na veškeré nekontrolovatelné projevy občanské společnosti, v nichž spatřoval hrozbu možného vnitřního rozkladu, k němuž dospěl až v roce 1989.

Stejným způsobem působily i svépomocné sbírky a vzájemná podpora v těchto iniciativách, které se vymykaly dohledu KSČ a získávaly pozornost širší veřejnosti. Zde už se

však objevuje výrazný rozdíl, jelikož K 231 vycházel z prostředí postupující destalinizace a opíral se o zájem československé společnosti, který se rozrůstal díky podpoře v uvolňujících se médiích. Charta 77 a VONS se orientovaly hlavně na publikum v západních státech, kde se jim s pomocí exilových komunit věnovali zahraniční novináři. Obě iniciativy mohly vzniknout díky vnějšímu impulsu, ale rezignace normalizační veřejnosti nutila disidenty hledat oporu na mezinárodním poli, což mocenský konflikt uvnitř státu značně ovlivnilo. I v případě Klubu 231 zapříčinila aktivita bývalých členů v zahraničí horší podmínky a přísnější dohled nad bývalými vězni v Československu.

Zároveň se jednalo o reakci na stranickou politiku a útlak, který dával opozičním skupinám reálné podklady pro jejich aktivitu, což se v případě Charty 77 nepodařilo kontrolovat a definitivně rozvrátit. Režim i přes jasnou mocenskou převahu neustále usiloval o dokonalejší kontrolu a méně nápadné formy represí nepohodlných osob skrze agenturní síť Státní bezpečnosti, čímž opozici znemožňoval ustoupení z politické scény a v důsledku tím vlastně vytvářel i prostředí umožňující vznik nových iniciativ v reakci na tento útlak. Snaha zničit jakoukoliv odchylku ve společnosti, která provázela zakladatelské období na přelomu padesátých i počátky normalizace, jenom posilovala chyby a problémy celého mechanismu.

Odkazování na morální nutnost nápravy minulých chyb bylo u K 231 spíše projevem nedůvěry vůči komunistům na základě minulých zkušeností, což vedlo ke snaze o apolitické vystupování. V případě disentu požadavek na dodržování lidských a občanských práv odrážel mezinárodní situaci, ale výsledkem obou působení byl tlak na změny v systému, který navíc usiloval o podřízení politiky určitým mravním hodnotám. Nejednalo se tedy přímo o politickou konkurenci a nahrazování komunistické strany, jak často tvrdila dobová propaganda, ale o částečné omezení její mocenské základny.

Klub 231 byl do určité míry předchůdcem nepolitické politiky, i když se tato spojitost v rámci disentu nijak výrazněji neprojevila a nestala se základnou pro užší spolupráci. Ani přes výraznou změnu v postupech proti vnitřnímu nepříteli se komunistický režim nedokázal vypořádat s důsledky minulých opatření nebo jim účinně předcházet. Oběti zmanipulovaných politických procesů znamenaly neustálý problém, který státní aparát vnímal jako dostatečně velké riziko na to, aby ho nepřestal využívat k vlastním účelům i v případě, kdy daná skupina ztratila potenciál k vyvíjení jakékoli činnosti.

Pokud se političtí vězni rozhodli zůstat v Československu po zrušení K 231, znamenalo to pro ně život v prakticky bezvýchodné situaci. Většina řadových členů klubu se se svým osudem vyrovnávala podobně jako po amnestiích v šedesátých letech. Snažili se o zajištění vlastní existence a kvůli přetrvávajícím obavám z dalšího soudního stíhání a provokací, snažili

policejní šikanu a vyhýbali se riskantnímu vystupování. Jedna část z nich se začala projevovat v rámci jiných opozičních skupin, druhá část podlehla tlaku a stala se součástí sítě agentů Státní bezpečnosti, ale mezi bývalými členy nebyl odkaz klubu dostatečně silný na to, aby v jejich jednání hrál významnější roli. Z bývalého úsilí o dosažení rehabilitace přetrvaly pouze osobní kontakty a přátelství pod dozorem bezpečnostních složek.

Přesto se po důkladném zpracování agenty a propagandisty Státní bezpečnosti tato rozpadlá organizace stala jednou z přetrvávajících kontrarevolučních sil v normalizačním Československu. Klub 231 existoval pouze jako nástroj pro opakované zastrašování a zdůvodňování bezpečnostních opatření proti potenciálním rozvratným živlům ve společnosti. V této roli vlastně přežil svůj vlastní konec o dalších deset let, než ho nahradila opravdová opoziční hnutí v podobě Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, která sestávala převážně z nové generace odpůrců režimu a začala aktivně reagovat na soudobé události.

5 Seznam pramenů a literatury

5.1 Archivy

Archiv bezpečnostních složek, Praha

Fondy centrálních útvarů unitárního ministerstva vnitra a Federálního ministerstva vnitra

Svazky kontrarozvědného rozpracování

Svazky tajných spolupracovníků

Vyšetřovací spisy (Centrála)

Archiv Národního muzea, Praha

Fond K 231

5.2 Dobový tisk:

K-231 (Toronto): 1885, Dostupné z: <https://scriptum.cz/cs/periodika/k-231> (16. 7. 2023)

Mukl (Toronto): 1970-1972, Dostupné z: <https://scriptum.cz/cs/periodika/mukl> (16. 7. 2023)

Mladá fronta: 1968, 1969

Práce: 1968, 1969

Rudé právo: 1968-1979

Tribuna: 1969, 1970

5.3 Literatura

BLÁHOVÁ, Ivana, Martin BOŠTÍK et al. *Jménem republiky!: osm případů zvlé komunistické justice*. Praha: Auditorium, 2015, ISBN 978-80-87284-55-1. 398 s.

BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš, HALLA, Josef, HOPPE, Jiří: *Aby se to už neopakovalo. Katalog k výstavě o dějinách sdružení bývalých politických vězňů K-231*, Praha: ÚSTR, 2008, 1. vydání, brož., ISBN 978-80-87211-00-7, 83 s.

BLAŽEK, Petr – BURSÍK, Tomáš. *Pražský proces 1979: vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2010. ISBN 978-80-7285-124-9. 425 s.

BLAŽEK, Petr – PAŽOUT, Jaroslav. *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů (diskusní setkání 19. října 2007)*. Praha: Pulchra, 2008. ISBN 978-80-904015-2-5. 143 s.

BOUŠKA, Tomáš, PINEROVÁ, Klára, LOUČ, Michal (eds.): *Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, ISBN 978-80-87912-87-4 405 s.

BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav (eds.): *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu. Mezinárodní, vnitropolitické, právní a společenské aspekty*, Praha: ÚSTR, 2021, ISBN 978-80-7516-006-5, 513 s.

DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno: Doplněk, 2006, Kniha – dokumenty. ISBN 80-7239-204-2, 412 s.

- FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*, Praha: Triáda, 2016, ISBN 978-80-7474-176-0, 290 s.
- HOPPE, Jiří: *Opozice 68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, Praha: Prostor, 2009, ISBN 978-80-7280-216-2, 390 s.
- HOPPE, Jiří: *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky*, Brno: Doplněk, 2004, ISBN 80-7239-162-3, 441 s.
- HOPPE, Jiří, ŠKODOVÁ, Markéta, SUK, Jiří, CACCAMO, Francesco: „*O nový československý model socialismu*“. Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV, ČR, v. v. i., 2016, 236 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, sv. 50, ISBN 978-80-7285-201-7, 141 s.
- KAPLAN, Karel, PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno: Barrister & Principal, 2001, ISBN 978-80-7364-049-1, 255 s.
- KOLÁŘ, Pavel, PULLMAN, Michal: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*, Nakladatelství Lidové noviny – ÚSTR, Praha 2016, 224 s.
- KOUDELKA, František – KAPLAN, Karel – GEBAUER, František – VYHNÁLEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989: statistický přehled*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, sv. 12. ISBN 80-85270-24-2, 232 s.
- MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita*. Překlad: Beguivinová, Helena, Praha: Argo 2008, ISBN 978-80-257-0151-5, 274 s.
- NEČASOVÁ, Denisa: *Obraz nepřítel v Československu 1948-1956*. Praha: NLN, 2020, ISBN 978-80-7422-688-5, 235 s.
- OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, ISBN 80-7285-011-3, 105 s.
- OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989, Příspěvek k dějinám „normalizace“*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 1994, ISBN 80-85800-12-8, 124 s.
- OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, ISBN 978-80-7285-137-9, 649 s.
- PECKA, Jindřich, PREČAN, Vilém: *Proměny Pražského jara 1968-1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*, Brno: Doplněk, 1993, ISBN 80-85270-10-2, 446 s.
- PINEROVÁ, Klára: *Do konce života: Političti vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, ISBN 978-80-87912-87-4, 403 s.
- RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu 1945-1989*, Praha: Vyšehrad, 2020, ISBN 978-80-7601-334-6, 413 s.
- TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Projevy a podoby protirežimní rezistence v komunistickém Československu 1948-1989*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2018, ISBN 978-80-7285-214-7, 287 s.
- ZAVACKÁ, Marína, *Kto žije za ostnatým drôtom?. Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956 – 1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*, Bratislava: Veda, 2005, ISBN 80-224-0897-2, 168 s.

5.4 Odborné články a recenze

BURSÍK, Tomáš: *Klub 231, ministerstvo vnitra a jeho analytický odbor v roce 1968*, In: *Bezpečnostní aparát, propaganda a Pražské jaro : sborník k mezinárodní konferenci pořádané v Praze ve dnech 7.-9. září 2008* / Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, ISBN 978-80-87211-23-6, s. 101-106.

CAJTHAML, Petr: *Politický úkol: aktivní opatření v období krize komunistického režimu*. In: *Securitas imperii*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů Sv. 17/2, (2010), ISSN 1804-1612, s. 80-105.

CAJTHAML, Petr: *Public relations pro Státní bezpečnost. Bezpečnostní propaganda v letech 1968-1971*. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, Praha: Archiv bezpečnostních složek et al. 6, (2009), ISBN 978-80-254-6671-1, s. 191-241.

DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Rok 1968 a K 231. Několik poznámek k diskusi nad knihou Jiřího Hoppeho*, In: *Soudobé dějiny 2010*, (vol. 17) 3, Praha: ÚSD, ISSN 2695-0952, s. 442-447.

HALLA, Josef: *Demonstrace proti okupaci a zákonné opatření č. 99/1969 Sb.* In: *Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů*, roč. 13, č. 3 (2019), ISSN 1802-8241, s. 74-88.

HALLA, Josef: *Průběh a podmínky rehabilitací a odškodnění v českých zemích*, In: FAJMON, Hynek: *Sovětská okupace Československa a její oběti*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, ISBN 80-7325-048-9, s. 85-97.

HOLEČKOVÁ, Marta Edith, *Vězeňská zkušenost padesátých let jako svébytný historický fenomén?*, In: *Soudobé dějiny 2019*, (vol. 26) 2-3, Praha: ÚSD, ISSN 2695-0952, s. 377.

5.5 Paměti

BRODSKÝ, Jaroslav: *Řešení gama*. Praha: Lidové noviny, 1990, ISBN 80-7106-009-7, 182 s.

RAMBOUSEK, Ota: *Krochnu s sebou*, Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1978, ISBN 0-88781-046-2, 144 s.

RAMBOUSEK, Ota: *Paměti lichoběžníka*. Praha: Primus, 1999, ISBN 80-85625-22-9, 251 s.

5.6 Publikované prameny

Akční program Komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968

HAVEL, Václav, *Moc bezmocných*, Praha: NLN, 1990, ISBN: 80-7106-005-4, 64 s.

GRUBER, Ladislav, RAMBOUSEK, Ota (eds.): *Zpráva Dokumentační komise K 231*. Toronto: Členové Dokumentační komise K 23 v exilu, 1973, 189 s.

K událostem v Československu. Fakta, dokumenty, svědectví tisku a očitých svědků, Moskva, 1968, 160 s.

PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jiří: *Občanská společnost 1967-1970. Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967-1970*. Brno: Doplněk, 1998, ISBN: 80-85765-50-0, 588 s.

PECKA, Jindřich - BELDA, Josef - HOPPE, Jiří: *Občanská společnost 1967-1970. sv. 2/2, Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967-1970*. Brno: Doplněk, 1998, ISBN: 80-7239-008-2, 548. s.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: rezoluce o aktuálních otázkách jednoty strany schválená na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970, Praha, 1971, s. 46.

PREČAN, Vilém: *Charta 77. 1977-1989: od morální k demokratické revoluci*. Praha: ÚSD-AV ČR, 1990 ISBN 80-900422-1-X, 526 s.

5.7 Seminární a diplomové práce

GRISOVÁ, Hana: *K 231 sdružení bývalých politických vězňů. Příčiny jeho vzniku a zániku*. Bakalářská práce, FF UPOL, Olomouc 2009

HALLA, Josef: *Organizace bývalých politických vězňů: Klub K-231 v exilu (1985-1990)*. Diplomová práce. Historický ústav FF MU, Brno 2001

STARÝ, Karel: *Vznik, vývoj a činnost organizace K-231 v roce 1968*. Diplomová práce. Katedra hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 1992.

ŠÍR, Vojtěch: *K 231. Klub bývalých politických vězňů*. Seminární práce UK, 1999. Dostupné z: <http://k231.fronta.cz/>, 5. 7. 2023